

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ХАДАДОВА М.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до проведення семінарських занять з освітньої компоненти

"АРХЕОЛОГІЯ"

для здобувачів ОПП "Середня освіта (Історія)" першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти

Житомир
ЖДУ імені Івана Франка
2023

УДК 902.3

X 14

Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 16 від 31.08. 2023 р.)

Рецензенти:

Віталій Гуцал, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології,
спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

Кам'янець-Подільський національний університет імені І.Огієнка

Юлія Кондратюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри
філософсько-історичних студій і масових комунікацій

Державний університет «Житомирська політехніка»

Андрій Шевчук, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої
історії

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Хададова М. Методичні вказівки до проведення семінарських занять з освітньої компоненти "Археологія" для здобувачів ОПП "Середня освіта (Історія)" першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023. 63 с.

Методичні вказівки містять питання до семінарських занять, завдання для самостійної роботи, а також методичні рекомендації до їх підготовки.

УДК 902.3

X 14

© М. Хададова, 2023

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Структура освітньої компоненти.....	4
Інформаційний обсяг освітньої компоненти.....	6
Алгоритми підготовки до семінарських занять.....	9
Методичні вказівки до тем семінарських занять.....	12
Питання на екзамен.....	60
Шкала оцінювання знань здобувачів вищої освіти.....	63

ВСТУП

Освітня компонента «Археологія» викладається на першому курсі в другому семестрі здобувачам вищої освіти спеціальності 014 «Середня освіта (Історія)».

Метою освітньої компоненти є: засвоєння здобувачами вищої освіти основних понять і категорій археології, етапів і методів археологічних досліджень, основних характеристик археологічних періодів розвитку матеріальної культури людства.

Основними завданнями вивчення освітньої компоненти є:

- викласти основні етапи формування археології як науки;
- засвоїти основні поняття та категорії археології;
- ознайомити здобувачів вищої освіти з основними етапами та методами археологічних досліджень;
- висвітлити загальну характеристику кожного етапу розвитку матеріальної культури людства;
- ознайомити здобувачів вищої освіти з основними археологічними культурами та еталонними археологічними пам'ятками.

ОПИС ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ

Рік підготовки	1
Семестр	2
Кількість кредитів	5
Загальна кількість годин	150
Вид контролю	екзамен

СТРУКТУРА ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ

Назви тем	Кількість годин											
	Денна форма					Заочна форма						
	Всього	У тому числі					Всього	У тому числі				
		Лекції	Практичні/Семінарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття		Лекції	Практичні/Семінарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття

Модуль І. Археологія кам'яного віку та епохи палеометалів.												
Тема 1. Основні поняття і категорії археології	10	2	2	-	6		-	-	-	-	-	-
Тема 2. Види археологічних пам'яток	10	2	2	-	6							
Тема 3. Палеоліт	12	2	2	-	8		-	-	-	-	-	-
Тема 4. Мезоліт і неоліт	14	4	2	-	8		-	-	-	-	-	-
Тема 5. Енеоліт	14	2	4	-	8		-	-	-	-	-	-
Тема 6. Бронзовий вік	14	2	2	-	10		-	-	-	-	-	-
Разом за модулем 1	74	14	14		46		-	-	-	-	-	-
Модуль 2. Археологія раннього залізного віку та середньовіччя.												
Тема 7. Ранній залізний вік	12	2	2	-	8		-	-	-	-	-	-
Тема 8. Антична археологія	12	2	2	-	8		-	-	-	-	-	-
Тема 9. Європейський барбарікум ранньоримського часу	12	2	2	-	8		-	-	-	-	-	-
Тема 10. Археологічні культури слов'ян V – X ст	12	2	2	-	8		-	-	-	-	-	-
Тема 11. Кочовий світ Східної Європи в V – XIII ст.	12	2	2	-	8							
Тема 12. Археологія Київської Русі	16	4	4	-	8		-	-	-	-	-	-
Разом за модулем 1	76	14	14		48		-	-	-	-	-	-
Усього годин	150	28	28		94		-	-	-	-	-	-

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ

МОДУЛЬ 1. Археологія кам'яного віку та епохи палеометалів.

Тема 1. Основні поняття і категорії археології

Поняття «археологія». Археологічні дослідження. Матеріальна культура. Культурний шар. Закритий та відкритий археологічний комплекс. Типи археологічних пам'яток: стоянки, поселення, городища, кургани, могильники, поховання, капища та святилища. Етапи археологічного пошуку. Розвідки. Розкопки. Камеральне опрацювання знахідок. Археологічна культура. Культурно-історична область. Міграційні процеси. Типологічний метод. Методи природничих наук в археології. Археологічна періодизація.

Тема 2. Види археологічних пам'яток

Поняття археологічної пам'ятки. Ознаки наявності археологічних пам'яток на місцевості. Стоянки, поселення, селища, городища. Давні міста як археологічні пам'ятки. Поховальні обряди. Поховальні пам'ятки, ґрунтові та курганні могильники. Склепи і дольмени. Пам'ятки виробничої діяльності. Святилища, капища, храми. Скарби речові, монетні.

Тема 3. Палеоліт

Хронологія і періодизація палеоліту. Архантропи. Палеоантропи. Неоантропи. Ранній палеоліт. Олдувайська культура. Ашельська культура. Міграційні процеси протягом палеоліту. Ранньопалеолітичні пам'ятки України. Чоппери та чоппінги. Рубило. Муст'єрська культура. Льодовиковий період. Неандертальці класичні і сапієнтні. Крем'яна індустрія. Нуклеуси. Техніка леваллуа. Пам'ятки середнього палеоліту в Україні. Стоянки та місцезнаходження. Пізній палеоліт. Кроманьйонці. Розвиток крем'яної техніки. Мисливське господарство. Культурно-територіальне членування пам'яток в Україні. Виникнення релігійних уявлень. Мистецтво пізнього палеоліту.

Тема 4. Мезоліт і неоліт

Природне середовище мезоліту. Білінгенська катастрофа. Закономірності у розташуванні пам'яток мезоліту. Мікролітична і макролітична техніки. Лук і стріли. Вкладишеві знаряддя праці. Свідерська і арензбургська техніки. Розвиток рибальства. Поява плотів та човнів. Міграційні потоки мезолітичного часу. Приручення тварин. Культурно-історичні області

України в мезоліті. Археологічні культури мезоліту. Могильники волосько-васильківського типу. Пам'ятка Кам'яна Могила. Антропологічний склад населення. Періодизація неоліту. Криза мисливського господарства. Поняття неолітичної революції. Форми відтворюючого господарства. Мотичне землеробство. Неолітичні культури Сиро-палестинського регіону. Неолітичні культури України. Неолітична кераміка. Ткацтво. Нові техніки обробки каменя. Етнокультурні області України в неоліті. Маріупольський могильник.

Тема 5. Енеоліт

Міграційні процеси періоду енеоліту. Перші метали та їх обробка. Трипільська культура. Історія виявлення та дослідження культури. Періодизація культури. Топографія, планування та архітектура поселень трипільської культури. Поселення – гіганти. Трипільська кераміка: тарна, кухонна, столова, ритуальна, глиняна пластика антропоморфна та зооморфна. Господарство. Духовна культура. Степовий енеоліт. Праїндоевропейці. Курганний обряд поховання. Ямна культура. Поява колеса. Мегаліти. Антропоморфні стели. Керносівський ідол. Культура кулястих амфор. Поховання у кам'яних скринях.

Тема 6. Бронзовий вік

Періодизація бронзової доби. Типи археологічних пам'яток. Техніки бронзового виробництва. Скарби ливарників. Рудні та ливарницькі майстерні. Культури шнурової кераміки-бойових сокир. Проблема прабатьківщини слов'яно-балто-германців. Ямна культурно-історична спільнота. Племена давніх аріїв в східній Європі. Катакомбна культура. Колісниці. Східноіранські племена Євразії. Зрубна культура. Тщинецько - комарівська культура. Археологічні культури карпатського регіону. Бронзовий колапс. Землеробські цивілізації бронзового віку – Маргіанська, Індська, Крито-мікенська.

МОДУЛЬ 2. Археологія раннього залізного віку та середньовіччя.

Тема 7. Ранній залізний вік.

Освоєння заліза. Первісна металургія. Сиродутний спосіб плавлення. Етнокультурна ситуація в Євразії. Періодизація і хронологія раннього залізного віку. Значення залізних виробів в землеробських та скотарських культурах. Кіммерійці. Матеріальна культура кіммерійців. Фракійський гальштат. Європейський гальштат. Чорноліська культура. Поняття скіфської

культури. Відомості античних авторів про скіфів. Типи поховальних пам'яток. Конструкції курганів: крепиди та кромлехи. Царські кургани. Скіфський звіриний стиль. Каменське городище. Культури лісостепу і лісової смуг Європи. Милоградська культура. Сармати. Матеріальна культура і поховання сарматів. Соколова могила. Пізньоскіфська держава в Криму. Неаполь Скіфський.

Тема 8. Антична археологія.

Причини і етапи грецької колонізації. Типи грецьких поселень. Апойкії та емпірії. Колонії нижнього Побужжя. Ольвія. Колонії нижнього Подністров'я. Тіра та Ніконій. Грецькі колонії в Криму. Херсонес. Пантікапей. Містобудування та фортифікаційні споруди. Грецьке домобудівництво. Керамічне виробництво. Технології виготовлення та асортимент керамічних виробів. Ювелірні вироби. Скульптура та короластика. Поховальні пам'ятки. Рибний промисел. Економічний розвиток грецьких колоній. Монетна справа. Римські пам'ятки в Північному Причорномор'ї. Фортеця Харакс.

Тема 9. Археологічні культури європейського барбарікуму

(II ст. до н.е. – IV ст. н.е.)

Римська провінційна культура та її вплив на варварське оточення. Латенська культура. Зарубинецька культура. Пшеворська культура. Кельто-фракійці. Готи. Вандали. Ранні слов'яни. Київська культура. Теорії етнічної приналежності черняхівської культури. Пам'ятки черняхівської культури. Локальні варіанти культури. Чорна металургія. Кераміка черняхівської культури. Поховальні пам'ятки черняхівської культури. Ритуальні посудини. Монетні скарби. Вельбарська культура.

Тема 10. Археологічні культури слов'ян V – X ст.

Велике переселення народів. Писемні згадки про ранніх слов'ян. Склавіни і анти. Явище архаїзації слов'янської культури. Корчацько-празька культура. Пенківська культура. Бернашівський ювелірний центр. Гайворонський металургійний центр. Колочинська культура. Лука-Райковецька культура. Шумське святилище. Поховальні пам'ятки. Житомирський могильник. Матеріальна культура східних слов'ян VIII – IX ст. Господарство і соціальний устрій.

Тема 11. Кочовий світ Східної Європи в V – XIII ст.

Кочове суспільство. Пам'ятки тюркських племен (гунів, аварів, болгар.)
Ознаки тюркських поховань. Кочів'я як археологічні пам'ятки. Матеріальна культура ранньосередньовічних кочівників. Салтівська культура. Пам'ятки печенігів. Матеріальна культура половців. Половецькі поховання. Чингульський курган.

Тема 12. Археологія Київської Русі.

Городища і селища періоду утворення держави. «Гради древлянські» та їх ознаки. Міста і замки. Змієві вали. Поховальні пам'ятки. Культові пам'ятки. Капища. Святилища. християнські храми. Речові скарби. Сільське господарство і промисли. Сільськогосподарський інвентар, предмети побуту. Ремесла Київської Русі. Матеріальна культура. Ювелірні вироби. Емаль. Зернь. Скань. Філігрань. Озброєння та обладунок. Архітектура. Культура Київської Русі. Графіті.

АЛГОРИТМИ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Підготовка теоретичних питань до семінарських занять передбачає опрацювання питань теми семінарського заняття. Ці питання могли як розглядати під час лекції, так і повністю виноситися на самостійне опрацювання.

Хід підготовки.

- Уважно прочитайте питання (мають бути розглянуті усі питання, вказані у плані семінарського заняття).
- Зверніться до підручника. Визначте розділи (теми або параграфи), у яких розкрито питання семінарського заняття. Прочитайте ці розділи.
- Візьміть у бібліотеці джерела, зазначені у списку основної літератури. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- Можна скористатися інтернет-джерелами, звернутися до віртуальних бібліотек, адреси яких наведені в списку рекомендованої літератури.
- Складіть план (простий або складний) відповіді на кожне питання.
- Визначте основні поняття, які ви повинні засвоїти та уточніть їх значення у словнику.
- Проаналізуйте, як опрацьований матеріал пов'язаний з іншими питаннями теми.
- Для кращого засвоєння та запам'ятовування матеріалу складіть короткий конспект.
- Розгляньте ілюстративний матеріал підручника чи монографії, визначить основні ознаки окремих предметів (знарядь праці, кераміки, прикрас, тощо).

- Визначте позиції в опрацьованому матеріалі, які ви недостатньо зрозуміли. З цими питаннями ви можете звернутися на консультації до викладача.

- Перевірте, як ви засвоїли опрацьоване питання. Ви можете це зробити, відповівши на тестові питання до теми або розв'язавши практичні завдання.

Конспектування першоджерел передбачає поглиблений розгляд окремих питань теми. Для конспектування можуть пропонуватися статті з фахових журналів, розділи монографій або підручників.

Хід підготовки.

- Прочитайте запропоноване джерело.
- Правильно оформіть бібліографію видання (автор, назва, вихідні дані).
- Складіть план (простий або складний).
- Для кожного пункту плану виділіть основні положення проблеми, яка висвітлюється у джерелі.
- Представте прочитаний текст у вигляді тез або анотації.
- Для самоперевірки перекажіть статтю, використовуючи власний конспект.

Підготовка рефератів передбачає глибокий та детальний аналіз проблеми, винесеної у темі реферату.

Хід підготовки.

- Ознайомтеся з вимогами до реферату.
- Оберіть тему реферату. Вона має відображати вузьке поняття або проблему, дотичну до питання семінару.
- Підберіть літературу, у якій розкривається тема реферату. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним), або віртуальними бібліотеками, посилання на які є у списку рекомендованої літератури.
- Складіть план реферату.
- Опрацюйте літературні джерела (не менш ніж 5-6), користуючись порадами до конспектування першоджерел.
- Систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану реферату.
- Дайте власний критичний аналіз та оцінку висвітленої проблеми.
- Оформіть реферат відповідно до вимог.
- Здайте реферат викладачу у зазначений термін.

Вимоги до реферату

- Обсяг тексту 10-20 сторінок формату А4.
- Шрифт Times New Roman, кегль 14.

- Структура реферату: титульний аркуш з необхідними атрибутами; зміст; вступ (у вступі обґрунтовується актуальність теми реферату, визначаються її особливості); розділи реферату (кожен починається з нового аркушу); висновки; список використаних джерел і літератури (5-10 позицій), література оформлюється згідно вимог; додатки (не обов'язкові).

Підготовка повідомлень є частиною самостійної роботи студента. Воно може бути написане за самостійно обраною тематикою, або за темою, запропонованою викладачем. Повідомлення повинно висвітлювати окремі аспекти питань семінарського заняття.

Хід підготовки.

- Ознайомтеся з вимогами до повідомлення.
- Оберіть тему повідомлення із запропонованих викладачем або самостійно.
- Підберіть відповідну літературу або інтернет-джерело. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним) або інтернет-сайтами наукового спрямування.
  - Складіть план повідомлення.
  - Опрацюйте літературні або інтернет-джерела.
  - Систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану повідомлення.
  - Оформіть повідомлення відповідно до вимог.
  - Здайте повідомлення викладачу у зазначений термін або виступіть з ним під час практичного заняття.

Вимоги до повідомлення:

- обсяг 4-7 сторінок.
- структура: титульний аркуш з необхідними атрибутами; вступ (у вступі обґрунтовується актуальність теми повідомлення, визначаються її особливості); висновки; список використаних джерел і літератури або інтернет - джерел, література оформлюється згідно вимог.

Підготовка до підсумкових модульних робіт (ПМР) та заліку має на меті узагальнення та систематизацію знань з окремого модуля або дисципліни у цілому.

Хід виконання

- Ознайомтеся з переліком питань та завдань до ПМР або заліку.
- Підберіть підручники, інструктивно-методичні матеріали або іншу довідкову літературу, необхідну для підготовки (її перелік Ви можете знайти в інструктивно-методичних матеріалах до модуля або курсу).
- Перегляньте зміст кожного питання, користуючись власними конспектами або підручниками.

- Визначте рівень знань з кожного питання.
- Визначте питання, які потребують ретельнішої підготовки (опрацювання додаткової літератури, складання конспектів, схем, розв'язання окремих типів задач тощо). З цією метою зверніться до алгоритму підготовки теоретичних питань до семінарських занять та виконання практичних завдань до лабораторних занять.
- Для самоперевірки перекажіть теоретичні питання або вирішіть практичне завдання.

Підручники з освітньої компоненти «Археологія»

- 1.Абашина Н.С., Козак Д.Н.,Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія. Київ: Стародавній світ, 2012. 364 с.
- 2.Археологія України: курс лекцій. За ред. Л.Залізняка. К.: Либідь, 2005. 502 с.
- 3.Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України.Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008. 479 с.
- 4.Відейко М. Південно-Східна та Центральна Європа у V – IV тис. до н.е. Київ-Умань. 2015. 241 с.
- 5.Скакальська І. Археологія. – К., 2018. – 216 с.
- 6.Терський С.В. Археологія України (середньовічна доба). Львів: Вид. Львівська політехніка, 2017. – 246 с.

Інтернет ресурси:

- 1.Бібліотека Інституту археології НАН України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=93&Itemid=171
2. Спілка археологів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgosau.kiev.ua/biblioteka/monografii>
3. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ТЕМ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ АРХЕОЛОГІЇ

1. Археологія як наука. Археологічна періодизація.
2. Поняття «археологічна культура», «культурний шар».
3. Структура археологічного дослідження. Етапи археологічних досліджень.

Мета: ознайомитись з основними поняттями та категоріями археології.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: археологія, археологічна пам'ятка, культурний шар, стратиграфія, стратиграфічний ярус, закритий археологічний комплекс, відкритий археологічний комплекс.

Завдання для самостійної роботи

Підготувати повідомлення про відомого українського або європейського археолога та його дослідження.

Теми рефератів

Видатні археологічні пам'ятки Європи.

Видатні археологічні пам'ятки в Україні.

Питання для обговорення

Проблеми датування відкритих археологічних комплексів.

Проблема збереження археологічної спадщини.

Література

Основна

1. Археологія України: курс лекцій./ За ред. Л.Залізняка. Київ: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.
3. Скакальська І. Археологія. Київ, 2018. 216 с.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Відповідь на **перше питання** повинна містити визначення археології як науки, можливо навести кілька варіантів визначення. Необхідно зробити невеликий екскурс в історію археології, зокрема наголосити на тому, що не відразу її метою було дослідження матеріальної культури людства минулих епох, але довгий час вона виступала як допоміжна мистецтвознавча наука та ін. Щодо археологічної періодизації, то відповідь повинна містити також різні підходи до періодизації, звертати увагу на особливості періодизації різних археологічних періодів (наприклад палеоліту або раннього залізного віку), обов'язково містити хронологічні рамки періодів.

У **другому питанні** необхідно схарактеризувати основні поняття археології. Так характеризуючи археологічну культуру слід наголосити, що це є поняття етнографічне, яке використовується для назв давніх народів дописемного періоду. Далі слід розповісти про принципи утворення назв культур (за географічною ознакою, видами поховальних пам'яток, форми або орнаменту кераміки та ін.) навести приклади назв реальних археологічних культур. При відповіді на вказане питання необхідно зупинитись на таких поняттях як «локальний варіант», «культурно-історична спільнота» та ін. Також слід відзначити, що назви культур можуть змінюватись, або одна культура може носити різні назви в різних країнах (Черняхівська культура в Україні і вона ж – культура Синтана де Муреш в Румунії). Слід зазначити на

різній протяжності існування культур в часі. Чим давніша культура, тим довше час її існування (наприклад в палеоліті – від мільйону до сотень і десятків тисяч років). Також на час існування культур важливий вплив мало її географічна ізоляція.

У розповіді про культурний шар слід визначити його основні характеристики, зокрема потужність, насиченість, наявність різночасових нашарувань та стерильних прошарків. Треба визначити алгоритм утворення культурного шару. Також необхідно згадати і графічне відтворення культурного шару – стратиграфію та дати визначення стратиграфічній колонці.

Третє питання присвячене етапам археологічних досліджень. Розпочати відповідь варто з структури археологічного дослідження – польових археологічних досліджень, камерального опрацювання археологічних матеріалів та кабінетної археології. Далі характеризується кожен з вказаних етапів. Так в польових археологічних дослідженнях виділяють археологічні розвідки (необхідно назвати їх види), хід археологічних розкопок (розбивка розкопу, дослідження культурного шару, розчистка об'єктів, методи фіксації та ін.) Камеральне опрацювання, консервація та реставрація, а також подальше опрацювання та осмислення отриманих матеріалів (хронологія, типологія, інтерпретація).

Тестові завдання до теми.

1. Пошарово-квадратний метод розкопок вперше був застосований:

- а) В.Городцовим
- б) О.Монтеліусом;
- в) А.Евансом;
- г) О.Уваровим;
- д) Б.Мозолевським

2. Культурний шар це:

- а) шар землі який не містить матеріальних решток;
- б) шар землі, який містить сліди матеріальної культури;
- в) шар землі де присутні рештки будівель;
- г) зрушений під час людської діяльності шар землі;
- д) шар землі що містить рештки сучасного сміття.

3. Основою культурного шару є:

- а) рештки споруд;
- б) наявність кераміки;
- в) кістки тварин;
- г) фрагменти людського скелету;
- д) предмети з написами.

4. Стратиграфія це:

- а) графічна фіксація культурного шару;
- б) план місцевості, на якій розташовано археологічну пам'ятку;
- в) план пам'ятки;
- г) опис процесу дослідження пам'ятки;
- д) алгоритм записів в польовий щоденник.

5. Бровка це:

- а) смуга незрушеного ґрунту між квадратами;
- б) деталь поховальної споруди;

- в) вид поховання;
- г) геодезичний прилад;
- д) вид поселення.

6. Предметом вивчення археології є:

- а) історія формування ґрунтів;
- б) розвиток матеріальної культури людства;
- в) розвиток і становлення перших держав;
- г) пошук предметів старовини;
- д) пошук предметів мистецтва.

7. Концепцію «трьох віків» запропонував:

- а) Габріель Мортільє;
- б) Хрістіан Томсен;
- в) Джеймс Мелларт;
- г) Говард Картер;
- д) Вікентій Хвойка.

8. Археологічний комплекс це:

- а) кілька археологічних пам'яток;
- б) рештки будівель на пам'ятці;
- в) сукупність предметів, знайдених разом;
- г) синхронні предмети з різних пам'яток;
- д) реставрована археологічна пам'ятка.

9. Горизонтальну стратиграфію пам'ятки називають:

- а) переріз;
- б) бровка;
- в) прошарок;
- г) горизонт;
- д) план.

10. Археологічна культура це поняття:

- а) геологічне;
- б) історичне;
- в) територіальне;
- г) етнографічне;
- д) філософське.

Семінарське заняття 2. ВИДИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК

1. Поняття археологічної пам'ятки. Ознаки археологічних пам'яток.
2. Стоянки, поселення, городища, міста.
3. Поховальні пам'ятки. Мегалітичні споруди.
4. Виробничі та культові пам'ятки.

Мета: ознайомитись з основними видами археологічних пам'яток та їх ознаками.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: археологічна пам'ятка, стоянки, місцезнаходження, поселення, городища, мегалітичні споруди, могильники, курган, телль.

Завдання для самостійної роботи

Навести приклад конкретної археологічної пам'ятки різних видів.

Теми рефератів

Види археологічних пам'яток палеоліту Європи.

Виробничі пам'ятки енеоліту-бронзи Східної Європи.

Питання для обговорення

Археологічні пам'ятки в зоні бойових дій.

Література

Основна

1. Археологія України: курс лекцій./ За ред. Л.Залізняка. Київ: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.
3. Скакальська І. Археологія. Київ, 2018. 216 с.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Перше питання потребує надати визначення поняттю археологічної пам'ятки, перерахувати відомі види пам'яток не даючи їм детальної характеристики. Але у відповіді слід звернути увагу на ознаки, які можуть їх характеризувати. Також звернути увагу на принцип пошуку та виявлення археологічних пам'яток, певні логічні ланцюжки – поселення (або городище), біля якого слід шукати могильник, в свою чергу могильник може бути прив'язаний до культового місця – капища або святилища.

У відповіді на **друге питання** характеризуються пункти проживання давніх людей (стоянки, селища, поселення, давні міста). Наводиться докладна характеристика пам'яток, та конкретні приклади. Обов'язково вказується археологічний період для якого характерні вказані населені пункти.

Відповідь на **третє питання** містить характеристики поховальних пам'яток – окремих поховань та груп поховань – могильників, некрополів, цвинтарів. На початку відповіді треба схарактеризувати основні поховальні обряди, характерні для більшості людства – інгумацію та кремацію, а також муміфікацію, поховання в оссуаріях та ін. Також звернути увагу на так звані кенотафи – меморіальні поховання. Навести приклади.

В **четвертому питанні** необхідно схарактеризувати наступні групи археологічних пам'яток – виробничі пам'ятки, культові пам'ятки, скарби (речові та монетні) та ін. Навести конкретні приклади. Серед виробничих виділити місцезнаходження – майстерні по обробці каменю (палеоліт), давні шахти, ливарницькі майстерні, металургійні рештки (горни, сопла, криця), великі виробничі центри та ін. Серед культових споруд – язичницькі капища та святилища різних археологічних періодів, священні місця (з печерним та

наскельним живописом), античні храми, рештки давніх церков і соборів. Розповідаючи про скарби, слід схарактеризувати речові скарби різних періодів та монетні скарби. Навести приклади.

Тестові завдання до теми.

1. Городище це:

- а) землеробське поселення;
- б) центр металургії;
- в) укріплене поселення;
- г) огорожене пасовище;
- д) руїни.

2. Телль це:

- а) штучно утворене підвищення;
- б) природний холм з наявністю культурного шару;
- в) поселення на рівнині;
- г) поселення в горах;
- д) поховальна споруда.

3. Впускним похованням називають:

- а) поховання для якого будували курганний насип;
- б) поховання зроблене у вже спорудженому кургані;
- в) пограбоване поховання;
- г) розпахане поховання;
- д) поховання з двома входами.

4. Кенотаф це:

- а) предмет побуту;
- б) меморіальне поховання;
- в) елемент поховальної споруди;
- г) вид землеробських поселень;
- д) посудина.

5. Ознакою поховальної ями може бути:

- а) відміна в кольорі та щільності ґрунту;
- б) наявність кам'яної кладки;
- в) простежити неможливо;
- г) різкий провал розкопу;
- д) такі ознаки не простежуються.

6. Більшість археологічних пам'яток прив'язані до:

- а) водних артерій;
- б) підвищень рельєфу;
- в) впадин рельєфу;
- г) місцевостей, захищених від північного вітру;
- д) не прив'язані ні до чого.

7. Пам'ятки палеоліту розташовуються на:

- а) корінному березі річок;
- б) нижчому березі річок;
- в) на перших надзаплавних терасах;
- г) розташування не пов'язане з водними артеріями;
- д) на дні річки.

8. Стоянка це:

- а) місце постійного перебування людей;
- б) місце тимчасового перебування людей;
- в) культова пам'ятка;
- г) місце знахідки скарбу;

д) табір археологів.

9.Що серед перерахованого не є ознакою виробничої пам'ятки:

- а) наявність відходів виробництва;
- б) наявність напівфабрикатів та поламаних речей;
- в) наявність заготовок та виробів;
- г) фрагменти людського скелету;
- д) наявність знарядь виробництва.

10.Скарби ливарників» характерні для:

- а) палеоліту;
- б) мезоліту;
- в) середньовіччя;
- г) бронзового віку;
- д) модерної доби.

Семінарське заняття № 3.

ПАЛЕОЛІТ.

1. Періодизація палеоліту.
2. Археологічні культури раннього палеоліту. Перші знаряддя праці.
3. Середній палеоліт. Матеріальна культура палеоантропів.
4. Пізній палеоліт. Матеріальна культура та мистецтво неоантропів.

Мета: ознайомитись з раннім періодом зародження та розвитку матеріальної культури людства.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: палеоліт, антропогенез, архантроп, палеоантроп, неоантроп, стоянка, мисливське господарство, міграції, рубило, нуклеус, гостроконечник, протопризматична техніка, техніка леваллуа, нуклеус, відщеп, пластина, фінальний палеоліт.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризувати всі етапи антропогенезу за наступною схемою:
  - хронологія періоду існування;
  - основні види людиноподібних істот і людей, що відносяться до архантропів, палеоантропів, неоантропів;
  - навести антропологічні характеристики кожного із представників вищезгаданих особин.
2. Дайте письмову характеристику археологічним культурам: олдувайській, ашельській, мустьє, мадлен, аренсбургській, свідерській.

Теми рефератів.

1. Пам'ятки раннього палеоліту в Україні.
2. Палеолітичне мистецтво.
3. Релігійні вірування палеоліту.

Література

Основна

1. Археологія України: курс лекцій./ За ред. Л.Залізняка. Київ: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.
3. Скакальська І. Археологія. Київ, 2018. 216 с.

Додаткова

1. Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.
2. Васильєв П.М., Дудник Д.В. Верхньопалеолітична стоянка Пушкарі III. Археологія і давня історія України. 2019. №3. С.100-110.
3. Винокур І.І., Телегін Д.Я. Археологія України.- Тернопіль., 2005.
4. Залізник Л.Л. Дослідження кам'яної доби в Україні за роки незалежності. Археологія. 2002. № 2. С. 135-148.
5. Залізник Л.Л. Фінальний палеоліт Житомирського Полісся. Археологія 2021. №3. С. 5-27
6. Залізник Л.Л. Способи життя мисливських суспільств України на межі плейстоцену та голоцену. Археологія. 1997. № 1. С.17-28.
7. Кононенко О.М. Технологія розколювання кременю верхньопалеолітичної стоянки Радомишль I. Археологія і давня історія України. 2017. № 3. С.53-77.
8. Кротова О.О. Амвросіївське кістко вище бізонів та особливості його використання. Археологія і давня історія України. 2020 № 4 С. 134-150
9. Кулаковська Л.В. Археологічна спадщина Івана Шовкопляса. Археологія і давня історія України. 2022. №4. С. 6-12
10. Манько В.О. Чхатарашвілі Г.Л. Кам'яна індустрія стоянки Кобулеті. Археологія і давня історія України. 2020 № 4 С. 94-106
11. Полтович-Бобак М., Бобак Д. пізній мадлен в Польщі – нові дані, нові проблеми. Археологія і давня історія України. 2022. №4. С.81-90.
12. Степанчук В.М. Розвиток техніки в кам'яному віці. Археологія. 2002. № 1. С.51-56.
13. Чабай В.П., Дудник Д.В. Епіграветська стоянка Бармаки, шар 2: технології розколювання нуклеусів. Археологія і давня історія України. 2022. №4. С.33-57.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

При відповіді на **перше питання** слід зауважити , що є два підходи до періодизації палеоліту – геологічний та антропологічний. Перераховуючи періоди необхідно надати їх хронологічні рамки та перерахувати археологічні культури, що утворилися протягом кожного періоду. Обов'язково слід згадати дослідників, які запропонували періодизацію

палеоліту. Також розповідаючи про антропологічний підхід до періодизації треба назвати основні антропологічні типи людиноподібних істот і людей, характерних для кожного із періодів.

У другому питанні треба висвітлити появу перших знарядь праці, технологію їх виготовлення, схему використання. Необхідно згадати про допоміжні знаряддя – віджимники та відбійники. В рамках вказаного питання необхідно схарактеризувати перші археологічні культури – зокрема Олдувайську та ашельську, вказати їх дослідників та основні пам'ятки як у світі в цілому, так і в Україні. Особливу увагу приділіть міграційним процесам раннього палеоліту та простежте шляхи проникнення архантропів на різні континенти.

Третє питання присвячене середньому палеоліту, періоду панування палеоантропів – неандертальців, хомо флоренсис, денісівської людини та ін. В Європі вони представлені Мустьєрською культурою. У відповіді треба наголосити на появі нових технологій обробки каменю – леваллуа, протопризматичній та ін. Ускладнюється технологія виготовлення знарядь, збільшується їх асортимент. Треба засвоїти такі поняття як нуклеус, пластина, відщеп, гостроконечник, зубчасті знаряддя та ін. Крім цього зверніть увагу на вміння добувати а не лише підтримувати вогонь, будівництво жител, виникнення первинної релігії, поховального обряду та зародків мистецтва в неандертальському середовищі.

Четверте питання стосується появи на Євразійському континенті нового типу людей – неоантропів. Тому відповідь треба почати з передісторії цього, а саме перебуванню предків неоантропів на території Африки та подальшому їх просуванню на північ континенту та міграції в різних напрямках – в Австралію та на острови Індійського океану, в Європу та Азію. Їх шлях простежується за пам'ятками Оріньякської культури. Необхідно схарактеризувати основні археологічні культури пізнього палеоліту, пам'ятаючи про те, що в цей час є певний період співіснування палеоантропів та неоантропів. Під час відповіді визначте основні технології обробки каменю та інших матеріалів, технології житлобудування, поховальний обряд, релігійні уявлення.

Тестові завдання до теми.

1. Пітекантропів відносять до:

- а) рамапітеків;
- б) палеоантропів;
- в) австралопітеків;
- г) архантропів;

2. Знаряддя праці рубило виникло в:

- а) ашельській культурі;
- б) олдувайській культурі;
- в) мустьєрській культурі;
- г) мадленській культурі;
- д) перигорійській культурі.

3. Пластина це:

- а) знаряддя праці;

- б) сплющений нуклеус;
- в) відщеп з паралельними краями;
- г) відходи крем'яного виробництва;
- д) вид мікролітів.

4. Територію причорноморських степів в пізньому палеоліті заселяли:

- а) мисливці на полярного оленя;
- б) мисливці на мамонтів;
- в) рибалки;
- г) мисливці на бізонів;
- д) збирачі рослинної їжі.

5. Стоянка Королеве належала:

- а) зинджантропам;
- б) австралопітекам;
- в) синантропам;
- г) пітекантропам;
- д) атлантропам.

6. Заготовки для виготовлення рубил були переважно:

- а) сплющеної форми;
- б) мигдалеподібної форми;
- в) округлої форми;
- г) довільної форми;
- д) підпрямокутної форми.

7. Жіночі статуетки кам'яного віку носять назву:

- а) кам'яні венери;
- б) неолітичні венери;
- в) палеолітичні венери;
- г) мезолітичні венери;
- д) античні венери.

8. Початок вивчення пам'яток кам'яного віку в Європі поклав:

- а) Буше де Перт;
- б) Льюїс Лікі;
- в) Христиан Томсен.
- г) Василь Городцов;
- д) Гордон Чайлд.

9. Визначіть послідовність виготовлення знаряддя праці в середньому палеоліті:

- а) нуклеус – знаряддя;
- б) нуклеус- пластина – відщеп – знаряддя;
- в) пластина – нуклеус – знаряддя;
- г) відщеп – пластина – знаряддя;
- д) Ядрище – нуклеус – пластина – знаряддя.

10. Найдавніша пам'ятка раннього палеоліту в Україні

- а) Королеве;
- б) Житомирська;
- в) Рокосове;
- г) Радомишль;
- д) Меджибіж.

**Семінарське заняття № 4.
МЕЗОЛІТ І НЕОЛІТ.**

1. Природні умови мезоліту і їх вплив на матеріальну культуру.
2. Матеріальна культура і пам'ятки мезолітичного часу.

3. Сутність неолітичної революції. Найдавніші свідчення переходу до відтворюючого господарства на Близькому Сході.
4. Матеріальна культура та пам'ятки неоліту Європи.

Мета: дослідити зміну умов існування людства у пост льодовиковому середовищі Євразії, явища кризи мисливського господарства та перехід до відтворюючих форм господарства.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: мікроліти, Білінгенська катастрофа, макроліти, лук, могильники, криза мисливського господарства, неолітична революція, Зона плідного півмісяця, кераміка, тканини, відтворююче господарство.

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризувати кераміку основних неолітичних культур України за наступними ознаками:
  - форма;
  - способи нанесення і малюнок орнаменту;
  - асортимент виробів.
2. Дати порівняльну характеристику археологічних культур доби неоліту з Близького Сходу, Балкан, території України.
3. Схарактеризуйте неолітичну пам'ятку Ієрихон.
4. Дайте характеристику пам'ятки Маріупольський могильник.

Теми рефератів.

1. Мезолітичні пам'ятки Полісся.
2. Могильники мезолітичного часу в Україні.
3. Культурно-історичні зони Євразії мезолітичного часу.
4. Кам'яна могила – пам'ятка неолітичного часу.
5. Неолітична кераміка.
6. Зони неолітичних культур в Євразії.

Література.

Основна

1. Археологія України: курс лекцій./ За ред. Л.Залізняка. Київ: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.
3. Скакальська І. Археологія. Київ, 2018. 216 с.

Додаткова

1. Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.

2. Гаскевич Д.Л. Матеріали буго-дністровської неолітичної культури долини Дністра в межах України. Археологія і давня історія України. 2018. № 3. С.22-38.
3. Залізняк Л.Л. Мезоліт лісостепу Центральної України.// Археологія., 2004.- С. 3-16.
4. Манько В.О, Теліженко С.А. Стоянка Бондариха II донецької неолітичної культури. Археологія і давня історія України. 2020 №4. С. 207-216
5. Манько В.О. Чхатарашвілі Г.Л. Західна Грузія як транзитна територія на шляху міграцій протонеолітичного населення у східну Європу. Археологія і давня історія України. 2020. №4. С. 329-339
6. Мацкевий Л.Г. Печерні стоянки палеоліту та мезоліту у Верхньому Подністров'ї.// Археологія., 2004.- № 1.
7. Михайлов Б.Д. Сцени «священного шлюбу» в петрогліфах Кам'яної Могили.// Археологія., 2004.- № 2.- С.126-137.
8. Телегін Д.Я. Дніпро-Донецька культура. До історії населення епохи неоліту – раннього металу півдня східної Європи.- К., 1968.- 268 с.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

У відповіді на **перше питання** слід звернути увагу на природні зміни в північній півкулі Землі. Підйом температури світового океану, який призвів до так званої Білінгенської катастрофи спровокував кліматичні зміни. Відхід льодовика сприяв і міграціям великих тварин – об'єктів полювання мисливців пізнього і фінального палеоліту. Тому деякі групи мисливців переміщуються на північ. На території Євразії складається сучасна кліматична дійсність, природні зони. Змінюється також рослинний і тваринний світ, що призводить до кризи мисливського господарства. На цей факт слід звернути увагу. Зміни в середовищі побутування відображаються і на матеріальній культурі населення. Зверніть увагу на наявність двох умовних зон – північної та південної, матеріальна культура яких відрізняється.

Саме різниця в розвитку археологічних культур північної балтійської та південної – середземноморської зон розкривається у відповіді на **друге питання**. На прикладах основних археологічних культур мезоліту характеризуються поселення та могильники, техніка обробки кременю та виготовлення знарядь праці. Визначаються особливості макро та мікролітичної технік, виготовлення вкладишевих знарядь праці, виробів із кістки та рогу. В мезоліті важливу роль має поширення луку та стріл, як зброї індивідуального полювання. Велика роль рибальства підтверджується знахідками гарпунів та острог, решток сітей і вершей, а також плавзасобів – плотів та човнів-довбанок. Крім того археологічно простежується процес доместифікації тварин, як наслідок кризи мисливського господарства.

В **третьому питанні** розкривається сутність неолітичної революції, тобто переходу від привласнюючи форм господарювання до

відтворюючих. Треба визначити причини такого переходу, та ознаки того, що конкретна археологічна пам'ятка відноситься до неоліту. Серед цих ознак зміна форм господарювання – поява тваринництва та землеробства. Також це вагомі зміни в виробничих технологіях, зокрема поява штучних матеріалів – виробів із глини та тканин із рослинної та тваринної сировини, новації в обробці каменю. У вказаному питанні треба навести приклади перших археологічних культур з відтворюючим господарством, зокрема розташованих в так званій Зоні плідючого півмісяця (термін Д.Г.Брестеда). Це культури неолітичного часу Ієрихон (Палестина), Чатал Гуьок (Туреччина), Джармо (Ірак), Джейтун (Туркменістан), Анау (Таджикістан), Мехргарх (Пакистан).

В четвертому питанні увага має приділятися характеристиці археологічних культур неолітичного часу на території Європи. Оскільки доведено, що неолітизація цих територій була привнесеною, треба визначити шляхи міграцій носіїв традицій відтворюючого господарства із Анатолії на Балкани та далі в Європу. Необхідно схарактеризувати основні неолітичні культури регіону, зважаючи на те, що вони також в неоліті поділяються на північну та південну зону, кожна з яких має свої особливості матеріальної культури та господарювання. Як приклади, схарактеризувати основні неолітичні пам'ятки різних типів – поселення, поховальні пам'ятки та ін. Обов'язково звернути увагу на неолітичні пам'ятки в Україні.

Тестові завдання до теми

1.Ранній період мезоліту носить назву:

- а) перигорій;
- б) ашель;
- в) аббевіль;
- г) мадлен;
- д) азиль.

2.3 «Білінгенською катастрофою» пов'язують:

- а) неолітичну революцію;
- б) початок льодовикового періоду;
- в) початок мезоліту;
- г) кризу мисливського господарства;
- д) появу перших людиноподібних істот.

3.Пізній період мезоліту носить назву:

- а) тарденуаз;
- б) ашель;
- в)шель;
- г) солютре;
- д) перигорій.

4. В мезолітичний час поширюється:

- а) індивідуальне полювання;
- б) колективне полювання;
- в) загонне полювання;
- г) всі види полювання;
- д) переважає збиральництво.

5.Початок виготовлення керамічних виробів припадає на:

- а) 150 – 35 тис. р. до н.е.;
- б) V – IV тис. до н. е.;
- в) IV – III тис. до н. е.;
- г) II – I тис. до н.е.;
- д) VII – VI тис. до н. е.

6. Під неолітичною революцією розуміють:

- а) перехід від матриархату до патріархату;
- б) перехід від кочового способу життя до осілого;
- в) перехід від використання кам'яних знарядь праці до мідних;
- г) перехід від привласнюючих форм господарства до відтворюючих;
- д) появу писемності.

7. Первинне землеробство було:

- а) мотичним;
- б) переложним;
- в) орним;
- г) підсічним;
- д) колективним.

8. Мікролітична техніка виникла в:

- а) фінальному палеоліті;
- б) неоліті;
- в) мезоліті;
- г) пізньому палеоліті;
- д) середньому палеоліті.

9. Перехід до відтворюючого господарства вперше відбувся:

- а) в Сиро-Палестинському регіоні;
- б) на Кавказі;
- в) в Північній Африці;
- г) в Центральній Європі;
- д) на Далекому Сході.

10. Термін «неолітична революція» першим вжив:

- а) Вікентій Хвойка;
- б) Фліндерс Петрі;
- в) Говард Картер;
- г) Гордон Чайлд;
- д) Тетяна Пассек.

Семінарське заняття № 5. ЕНЕОЛІТ

1. Загальна характеристика енеоліту. Первинна металургія міді та її значення для подальшого розвитку людства.
2. Поняття металургійної провінції.
3. Археологічні культури Балкано-Карпатської металургійної провінції.
4. Археологічні пам'ятки праіндоевропейців.

Мета: довести значення опанування технології обробки металів для подальшого розвитку матеріальної культури людства.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні терміни та поняття: Балкано-карпатська металургійна провінція, металургія міді, перший суспільний поділ праці, колісний транспорт, кургани, селища-гіганти, праїндоевропейці, антропоморфна пластика, розписна кераміка.

Завдання для самостійної роботи

1. Виділіть спільні риси культур раннього енеоліту.
2. Схарактеризуйте основні риси археологічних культур Балкано-карпатської металургійної провінції (Вінча, Гумельниця, Льендел, Варненська).

Теми рефератів.

1. Дослідження Варненського могильника.
2. Пам'ятки культури кулястих амфор на Житомирщині.
3. Пам'ятки Ямної культури.

Література.

Основна

1. Археологія України: курс лекцій. Київ: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008, 479 с.
3. Відейко М. Південно-Східна та Центральна Європа у V – IV тис. до н.е. Київ-Умань. 2015. 241 с.
3. Скакальська І. Археологія. Київ, 2018. 216 с.

Допоміжна

1. Іванова С.В. Найдавніші кургани як знакова система. Археологія. 2021. № 1. С. 17-28
2. Клочко В.І., Казименко А.В., Гошко Т.Ю. Клочко Д.Д. Епоха раннього металу в Україні (історія металургії та генезис культур). Київ. 2020. 324 с.
3. Клочко В.І. Металеві сокири раннього етапу ямної культури України. Археологія і давня історія України. 2019. № 2. С. 67-75.
4. Овчинников Е.В. Трипільська культура канівського Подніпров'я (етапи В II – С I). К. 2014. 406 с.
5. Отрощенко В. Троя в дискурсі української археології. Археологія. 2018. № 4. С.5-9
6. Отрощенко В. У пошуках прабатьківщини індо-іранських племен. Міждисциплінарні дослідження складних систем. 2015 № 5. С.51-61.
7. Пассек Т. Трипільська культура. Українська культура, 2005.- № 1-2., С.29-30.
8. Тощев Г. Бронзова доба Північно-Західного Причорномор'я: хронологія культур та контактів. Вісник Київського національного університету

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

В першому питанні слід визначити основні ознаки енеоліту, його хронологічні рамки. Зверніть увагу на географічні особливості поширення технологій обробки перших металів. Серед особливостей періоду відзначте, що частина населення переходить до відтворюючих форм господарства – землеробства та тваринництва. Схарактеризуйте види землеробства орне підсічно-вогневе землеробство, терасне, іригаційне. Схарактеризуйте також відгонне та присадибне тваринництво, а також приручення коня, яке пов'язане з появою праїндоевропейських пастушеських племен на території Європи. Далі треба зупинитись на первинних технологіях виготовлення мідних виробів, сировині, із якої виплавлявся метал, ролі металургів і ливарників в тодішньому суспільстві.

Друге питання присвячене поняттю металургійної провінції, у відповіді необхідно підкреслити основні ознаки виробництва в рамках металургійної провінції, схарактеризувати її кола, зазначити відмінність їх між собою і пояснити цю відмінність.

В третьому питанні слід надати характеристику археологічним культурам Балкано-Карпатської металургійної провінції – колу культур мальованої кераміки, висвітлити основні виробничі технології, зокрема ливарницьку справу. Визначіть особливості розвитку західного ареала і східного ареала металургійної провінції.

Четверте питання присвячене появі праїндоевропейських пастушеських племен в Європі. Почати відповідь можна з аналізу теорій про походження індоєвропейців, дискусій щодо їх батьківщини, визначити основні риси, притаманні праїндоевропейським племенам. Далі необхідно схарактеризувати археологічні культури – Ямну та Культуру кулястих амфор за запропонованою схемою:

Тестові завдання до теми

1. За якою ознакою виділяють археологічні культури епохи палеометалів:

- а) з появою ознак обробки міді;
- б) з переходом до відтворюючого господарства;
- в) з появою поселень;
- г) з появою керамічних виробів;
- д) з удосконаленням обробки каменю.

2. На початку епохи палеометалів використовувалась:

- а) самородна мідь;
- б) арсен;
- в) олово;

- г) малахіт;
- д) свинець.

3. Перша технологія обробки міді:

- а) холодна ковка;
- б) плавлення;
- в) гаряча ковка;
- г) зварювання;
- д) таушування.

4. Металургійна провінція це:

- а) господарчо-виробнича зона навколо родовищ мідної руди;
- б) віддалена територія у складі археологічної культури;
- в) місце де плавлять мідь;
- г) території де не плавлять мідь;
- д) території де переважає обробка каменю.

5. Статуетки жінок в ранньому енеоліті свідчили про появу:

- а) культу Великої Богині;
- б) культу бика;
- в) культу вогню;
- г) культу повітря;
- д) ні про що не свідчили;

6. Основа господарства праіндоєвропейських племен:

- а) тваринництво;
- б) рибальство;
- в) збиральництво;
- г) збирання мушель;
- д) полювання на птахів;

7. Символами влади в суспільстві ямної культури були:

- а) булави і скіпетри;
- б) посуд;
- в) намисто;
- г) крем'яні вироби;
- д) символів влади не було.

8. В культурі кулястих амфор переважає кераміка:

- а) кулястої округлої форми;
- б) гостро донна;
- в) банкоподібної форми;
- г) в цій культурі не виготовляли кераміку;
- д) кубоподібна;

9. Присутність решток колісного транспорту в похованнях характерно для:

- а) ямної культури;
- б) олдувайської культури;
- в) мадленської культури;
- г) клектонської культури;
- д) мустьєрської культури.

10. Варненський могильник відомий тим, що:

- а) містить ряд поховань з великою кількістю золотих предметів
- б) має багато поховань
- в) має багато кенотафів
- г) має багато порушених поховань
- д) такий могильник не відомий

Семінарське заняття № 6. ЕНЕОЛІТ Трипільська культура

1. Походження та періодизація Трипільської культури.
2. Топографія трипільських поселень та житлобудування.
3. Крем'яна індустрія та металургія міді.
4. Трипільська кераміка.
5. Реконструкція трипільських вірувань та обрядів.

Мета: визначити досягнення людства в енеолітичний період на прикладі розвитку археологічної культури Кукутені-Трипілля.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні терміни та поняття: Балкано-карпатська металургійна провінція, металургія міді, перший суспільний поділ праці, колісний транспорт, кургани, трипільська культура, селища-гіганти, індоєвропейці, антропоморфна пластика, розписна кераміка.

Завдання для самостійної роботи

1. Схарактеризуйте інші культури Балкано-карпатської металургійної провінції (Вінча, Гумельниця, Льендел, Варненська).
2. Визначте основні відмінності трипільської кераміки раннього, середнього і пізнього етапів.
3. Виділіть основні типи трипільських глиняних статуеток.

Теми рефератів.

1. Трипільська кераміка.
2. Трипільська антропоморфна пластика.
3. Трипільські поселення-гіганти.

Література. Основна

1. Археологія України: курс лекцій. Київ: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008, 479 с.

3. Відейко М. Південно-Східна та Центральна Європа у V – IV тис. до н.е. Київ-Умань. 2015. 241 с.

3. Скакальська І. Археологія. Київ, 2018. 216 с.

Допоміжна

1. Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.
2. Бурдо Н.Б. Прясла з пізньотрипільського поселення Троянів. Археологія і давня історія України. 2020. №1. С.5-12
3. Бурдо Н.Б. Інтер'єр в архітектурі культурного комплексу Трипілля-Кукутень (проблема вивчення, інтерпретації та реконструкції). Археологія і давня історія України. 2020, № 4. – С.172-181.
4. Відейко М. Південно-Східна та Центральна Європа у V – IV тис. до н.е. Київ-Умань. 2015. 241 с.
5. Відейко М. Зброя і військова справа у давніх хліборобів Європи у VI – IV тис. до н.е. Історія зброї та військової справи. Київ. Вид. Олег Філюк. 2019. 135 с.
6. Енциклопедія Трипільської цивілізації.- В 2-х томах.- К., 2004.
7. Залізник Л.Л. Трипілля очима науковців і політиків. Археологія., 2004. № 3. С.95-104.
8. Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины.- К., 1989.- 224 с.
9. Клочко В.І., Казименко А.В., Гошко Т.Ю. Клочко Д.Д. Епоха раннього металу в Україні (історія металургії та генезис культур). Київ. 2020. 324 с.
10. Овчинников Е.В. Трипільська культура канівського Подніпров'я (етапи В II – С I). К. 2014. 406 с.
11. Пассек Т. Трипільська культура. Українська культура, 2005.- № 1-2, С.29-30.
12. Пічкур Є.В. Складові кременевої індустрії Кукутень-Трипільської спільноти: видобуток і поширення кременю. Археологія і давня історія України. 2019, № 3. С.37-48.
13. Чорновол Д.К. Варіанти житлових будівель трипільської культури за елементами інтер'єру другого поверху. Археологія і давня історія України. 2021, № 2. С.188-197.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

В першому питанні слід розглянути теорії походження археологічної культури Кукутень-Трипілля, зокрема важливим є простежити зміну поглядів дослідників на цю проблему. Тому зараз доведено що носії вказаної культури принесли її у вже готовому вигляді з території Балкан. Треба пов'язати трипільську культуру з іншими археологічними культурами кола Культур мальованої кераміки (Вінча, Гумельниця, Варненська, Льендел), витоки яких

простежуються на території Анатолії. Також треба навести варіанти періодизації трипільської культури, визначити хронологічні рамки кожного періоду та коротко схарактеризувати їх.

Друге питання присвячене топографії трипільських поселень та житло будівництву. Його треба розкривати по етапах розвитку трипільської культури. На ранньому етапі це невеликі поселення з напівземлянками, другий етап представлений великими селищами-гігантами, вірогідно племінними центрами, та дещо меншими поселеннями. В цей період вони будуються з урахуванням рельєфу місцевості, доповнюються штучними фортифікаціями. Часто на поселеннях простежуються двоюрисні будівлі. На останньому етапі трипільської культури розмір поселень знову зменшується, є випадки облаштування поселень в печерах (печера Вертеба), житла знову стають напівземлянкового типу. Також слід зауважити, що поселення розташовані на неприступних мисах річок, або на природних підвищеннях.

В третьому питанні слід висвітлити основні виробничі технології трипільців, зокрема добуток та обробка кременю та ливарницьку справу. Відомо, що трипільська культура входить до складу Балкано-Карпатської металургійної провінції. На території поширення трипільських племен сліди металургії не виявлені, але відомі свідчення ливарницької справи. Окрім опису технологій у відповіді необхідно згадати і знахідки, що свідчать про вказані ремесла, а також схарактеризувати асортимент виробів.

Четверте питання присвячене найбільш відомій рисі трипільської культури – гончарному виробництву. У відповіді на вказане питання треба відобразити основні ознаки керамічних виробів раннього, середнього і пізнього Трипілья. Велику увагу приділити технології виготовлення та орнаментування посуду та інших виробів, описати устрій гончарних печей для обпалення кераміки, хімічний склад пігментів, які використовувалися для розпису, формам посудин. Можна характеризувати вироби по групам: тарна кераміка, кухонна кераміка, столова кераміка, ритуальна кераміка, керамічна пластика антропоморфна та зооморфна.

Сюжети розписів трипільської кераміки дозволяють нам реконструювати їх вірування та обряди. Тому у відповіді на **п'яте питання** треба використати наглядний матеріал, а саме зображення на посудинах або їх фрагментах. Вони дозволяють простежити, наприклад, такі явища духовного життя енеоліту як антропоморфізація божеств. В трипільській культурі ми бачимо що жіноче божество вже олюднене і пов'язане з культами плодючості та врожаю, а чоловіче начало ще тваринне, представлене в образі бика. Часто жінка і бик являють собою божествену пару. Також бачимо популярні образи вужа та собаки, яка ніби парить над

молодими рослинками та ін. Вивчаючи розписи на посудинах можна простежити контакти трипільців з праїндоевропейцями. Наприклад в розписах з'являється сюжет Пуруша – божественної людини, яка по віруванням давніх індоєвропейців принесла себе в жертву, а із його шматків боги зробили світ. Також при підготовці цього питання треба ознайомитись з думками дослідників щодо трипільської релігійної обрядовості.

Тестові завдання до теми.

1.Періодизацію трипільської культури склала:

- а) Т.Пассек ;
- б) О. Лагодовська;
- в) І. Ковальова;
- г) Є. Махно;
- д) Т.Мовша.

2. Культуру Кукутені-Трипілля відносять до кола:

- а) культур шнурової кераміки;
- б) культур мальованої кераміки;
- в) мегалітичних культур;
- г) катакомбної культурно-історичної спільноти;
- д) протоіндоєвропейських культур.

3. Найдавніша пам'ятка трипільської культури в Україні:

- а) Тальянки;
- б) Городське;
- в) Бернашівка;
- г) Трипілля;
- д) Троянів.

4. Біноклеподібні посудини на думку дослідників використовувались:

- а) для збереження зерна;
- б) в релігійних ритуалах;
- в) для збереження рідин;
- г) як дитячі іграшки;
- д) як музичні інструменти.

5. Найпершою технікою обробки міді було:

- а) холодне кування ;
- б) плавлення;
- в) запікання;
- г) зварка;
- д) відбивання.

6. В енеоліті існувала:

- а) Азійська металургійна провінція;
- б) Євразійська металургійна провінція;
- в) Балкано-Карпатська металургійна провінція;
- г) Північна металургійна провінція;
- д) Європейська металургійна провінція.

7. Пам'ятки трипільської культури на Волині з'являються:

- а) на пізньому етапі існування культури;
- б) на середньому етапі існування культури;
- в) не з'являються взагалі;
- г) на ранньому етапі існування культури;
- д) протягом всього періоду існування культури.

8. Великі поселення Трипільської культури на Правобережній Україні називають:

- а) селища-гіганти
- б) стоянки
- в) місцезнаходження
- г) аули
- д) кішлаки

9. Пам'яткою пізнього Трипілля на Житомирщині:

- а) Троянів
- б) Крапіна
- в) Олдувай
- г) Кукутені
- д) Рудна Глава

10. Керамічні вироби Трипільської культури поділяють на:

- а) 5 типів
- б) 1 тип
- в) керамічних виробів не було
- г) 2 типи
- д) 50 типів.

Семінарське заняття № 7. БРОНЗОВИЙ ВІК.

1. Загальна характеристика і періодизація бронзового віку.
2. Металургія бронзи.
3. Характеристика культур шнурової кераміки-бойових сокир.
4. Археологічні культури середньої бронзи. Катакомбна культура.
5. Археологічні культури пізньої бронзи.

Мета: проаналізувати важливість винайдення технологій плавлення бронзи і їх вплив на розвиток суспільства, зокрема у праїндоевропейських племен.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: циркумпонтійська металургійна провінція, бронза, лиття за матрицею, лиття по восковій моделі, протослов'яни, культури шнурової кераміки, ямна культура, колісниці, курільниці, комарівська культура, зрубна культура, посудини з графітті.

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризувати копальні та ливарницькі майстерні бронзового віку.
2. Дати характеристику не менш як трьох культур шнурової кераміки-бойових сокир, розташованих за межами України.
3. Підготувати доповідь про одну із цивілізацій бронзового віку (мінойську, індську, маргіанську та ін.).

Теми рефератів.

1. Культура багатоваликової кераміки .
2. Соціальний розвиток носіїв катакомбної культури.

Література

Основна

1. Археологія України: курс лекцій./ За ред. Л.Залізняка. Київ: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.
3. Відейко М. Південно-Східна та Центральна Європа у V – IV тис. до н.е. Київ-Умань. 2015. 241 с.
3. Скакальська І. Археологія. Київ, 2018. 216 с.

Допоміжна

1. Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.
2. Антонов А.Л. , Отрощенко В.В. Особливості ритуального посуду зрубної спільноти. Археологія., 2004. № 1. С.18-30.
3. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи і раннього заліза.- К., 1982.- 194 с.
4. Бандрівський М.С. Відкриття пам'яток культури багатоваликової кераміки на Львівщині. Археологія., 1997.- № 1. С.138-141.
5. Березанська С.С. Бронзовий вік на Україні. К., 1964.
6. Березанська С.С., Гошко Т.Ю. Самсолюк В.О. Колективне поховання тцінецької культури на р. Горинь. Археологія., 2004. № 1. С.111-125.
7. Бронвендер Ю.М. Донецький гірничо-металургійний центр і виробничі центри східноєвропейського степу доби бронзи: порівняльний аналіз виробничої діяльності. Археологія і давня історія України, 2021, №2. С.109-118.
8. Бунятян К.П. Хронологія та періодизація поховань середньодніпровської культури Правобережної України. Археологія., 2005. № 4. С.26-36.
9. Гошко Т.Ю. Металообробка на Київщині за доби пізньої бронзи. Археологія., 2004. № 2. С.103-110.
10. Махортих С.В. Котова Н.С. Джос В.С. Радченко С.Б. Нові поховально-ритуальні комплекси доби ранньої бронзи поблизу Кам'яної Могили. Археологія і давня історія України, 2020, №4. – С.226-239.
11. Черняков І.Т. Стела бронзового віку з Верхоріччя. Археологія., 2005. № 1. С.37-47.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

В першому питанні треба навести періодизацію бронзового віку, вказати хронологічні рамки періодів, дати коротку характеристику кожного із періодів. Важливо визначити основні ознаки вказаного археологічного періоду і серед іншого звернути увагу на те що в цей час виникають держави, з'являється писемність. Також особливу увагу треба приділити поняттю «бронзовий колапс», окреслити причини і наслідки цього явища.

Характеристику бронзолivarного виробництва необхідно висвітлити в **другому питанні** семінару. Почати відповідь необхідно з характеристики нової металургійної провінції – Циркумпонтійської. Треба окреслити її географічні межі, схарактеризувати родовища міді і олова на її території, висвітлити причини її подальшого розпаду на дрібніші провінції. Далі треба описати технологію плавлення міді з домішками – миш'яком, оловом, сурмою та ін. Описати негативи і позитиви миш'яковистих бронз та олов'яних бронз. Певну увагу треба приділити характеристиці так званих скарбів ливарників та скарбів готових виробів. Також у вказаному питанні необхідно схарактеризувати асортимент бронзових виробів.

Переходячи до характеристики окремих археологічних культур, в **третьому питанні** розглядається комплекс археологічних культур бронзового віку – культур шнурової кераміки-бойових сокир. Необхідно визначити територію розповсюдження вказаних археологічних культур, групи пам'яток, якими вони представлені, спільні риси матеріальної культури. Важливим є питання етнічної приналежності носіїв культури, їх місце в етногенезі індоєвропейських народів та безпосередньо слов'янських. І тут треба схарактеризувати погляди різних дослідників на це питання. Окрему увагу слід приділити тим культурам із шнурової спільноти, пам'ятки яких розташовані в Україні.

Четверте питання присвячене археологічним культурам середньої бронзи. Цей період пов'язаний з появою нової хвилі індоєвропейських племен в Європі, носіїв зокрема Бабинської культури, культури багатопружкової кераміки, катакомбної культури. Об'єднує ці культури факт появи бойових колісниць. Вони продовжують традиції спорудження курганів, мають високий рівень бронзолivarної справи, виготовляють кам'яні шліфовані сокири та булави. Більш докладно зупиняємося на характеристиці Катакомбної культури. Необхідно схарактеризувати особливості побудови поховальних споруд – катакомб, проаналізувати поховальний інвентар та особливості поховального обряду. Також необхідно описати гончарні вироби та технології обробки каменю.

В **п'ятому питанні** треба схарактеризувати період пізньої бронзи, який починається достатньо благополучно, спостерігається черговий демографічний вибух, природні умови сприяють землеробству та тваринництву. Але в подальшому відбувається явище «бронзового колапсу», що виражається в загибелі розвинутих цивілізацій, погіршенню клімату, втратою культурних набутоків рядом давніх народів, зокрема писемності. Відбувається також занепад бронзолivarної справи, простежується перехід до виплавки заліза. Як приклад можна схарактеризувати такі археологічні

культури як Зрубна та Тщинецько-Комарівська. Дати характеристику пам'яткам, які їм притаманні, схарактеризувати поховальну обрядовість, матеріальну культуру.

Тестові завдання до теми

1. Перший сплав металів, винайдений людством:

- а) олово;
- б) нейзінбер;
- в) електрон;
- г) латунь;
- д) бронза.

2. Культур шнурової кераміки налічується:

- а) 25;
- б) 40;
- в) 12;
- г) 4;
- д) 10.

3. Обкурювання поховальної камери є ознакою поховального обряду:

- а) ямної культури;
- б) катакомбної культури;
- в) білогрудівської культури;
- г) трипільської культури;
- д) культури кулястих амфор.

4. Кераміка з піктограмами характерна для:

- а) зрубної культури;
- б) бондарихінської культури;
- в) білозерської культури;
- г) андроновської культури;
- д) бабинської культури.

5. Звичай моделювання черепів простежений:

- а) в культурі Ноа;
- б) в зрубній культурі;
- в) в ямній культурі;
- г)) в катакомбній культурі;
- д) в культурі багатопружкової кераміки.

6. Формування «Євразійського степового мосту» відбулось:

- а) близько 2000 р. до н.е.
- б) у 1500 р. до н.е.
- в) в кінці III тис. до н.е.
- г) на початку I тис. до н.е.
- д) в кінці II тис. до н.е.

7. Криза бронзолivarного виробництва відбулась:

- а) в XIII ст.. до н.е.;
- б) в XX ст.. до н.е.;
- в) в XII ст.. до н.е.;
- г) в X ст. до н.е.;
- д) в XI ст. до н.е.

8. Поява колісниць в причорноморських степах пов'язана з:

- а) з трипільською культурою;
- б) з бондарихінською культурою;
- в) з ямною культурою;
- г) з катакомбною культурою;

д) з чорноліською культурою.

9. Моделювання черепів у племен катакомбної культури було проявом:

- а) демонстрації соціального статусу;
- б) культу предків;
- в) естетичних уподобань;
- г) було випадковою дією;
- д) хвороби.

10. Носіями середньодніпровської культури були:

- а) фракійські племена;
- б) протослов'янські племена;
- в) протогерманські племена;
- г) праіранські племена;
- д) протобалтські племена

Семінарське заняття № 8.

РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК

Матеріальна культура скіфів.

1. Східноіранські племена євразійський степів. Поява скіфів в Північному Причорномор'ї.
2. Поховальні пам'ятки скіфів.
3. Скіфські городища.
4. Поняття «скіфської тріади» та матеріальна культура скіфів.
5. Пізньоскіфська держава в Криму.

Мета: Схарактеризувати матеріальну культуру скіфів, схарактеризувати їх основні пам'ятки.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: східноіранські племена, залізо, сиродутний спосіб, поняття скіфської культури, поховальні пам'ятки, «скіфська тріада», царські кургани, звіриний стиль, сармати, Неаполь скіфський.

Завдання для самостійної роботи.

1. Дайте характеристику спорідненим зі скіфами східноіранським народам – сакам, массагетам, савроматам.
2. Підготувати доповідь про один із царських скіфських курганів.
3. Законспектувати опис народів, про які згадував Геродот у своїй «Історії» та співвіднести їх з конкретними археологічними культурами раннього залізного віку.

Теми рефератів.

1. Озброєння скіфів і сарматів.
2. Скіфські царські кургани.
3. Скіфський звіриний стиль.

Література. Основна

1. Археологія України: курс лекцій./ За ред. Л.Залізняка. Київ: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.
3. Скакальська І. Археологія. Київ, 2018. 216 с.

Допоміжна

1. Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.
2. Белопольська О.А. Символ металевого казана у скіфському поховальному ритуалі крізь призму етноаналогії. . Археологія і давня історія України. 2019. №4. С.269-277.
3. Болтрик Ю.В., Шелехань О.В. Скіфські кургани між Чмиревою та Гаймановою могилою. Археологія і давня історія України. 2020. №1. С.36-67.
4. Болтрик Ю.В. Про місце жіночих поховань в курганах скіфської еліти. Археологія., 1997.- № 1.- С.28-36.
5. Задніков С.А. Штамко І.Б. До питання про архітектуру захисних споруд Східного укріплення Більського городища. Археологія і давня історія України. 2022. № 1. С. 203-233.
6. Махортих С.В. До проблеми виділення центрів влади у скіфів Східної Європи у VII – Віст. до н.е. Археологія і давня історія України. 2019. №4. С.74-79.
7. Махортих С.В. «Кіммеро-скіфські» старожитності з Центральної Анатолії. Археологія і давня історія України. 2022. № 1. С. 58-74
8. Мінаєва Н.І. Вплив природних чинників на виникнення великих скіфських городищ та розвиток торгівельних шляхів. Археологія і давня історія України. 2022. № 1. С. 193-202.
9. Мозолевський Б.М. Товста Могила.- К., 1979.- 251 с.
10. Симоненко В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України. 2019. №2. С.171-182.
11. Фіалко О.Є. Поховання амазонок Лісостепового Придніпров'я. Археологія і давня історія України. 2019. №4. С.80-96.
12. Фіалко О.Є. Могили скіфських амазонок: типологія та конструктивні особливості. Археологія і давня історія України. 2021, № 2. – С.138-156.
13. Шрамко Б. Більське городище на Полтавщині: з історії дослідження найбільшого в Європі поселення скіфського часу. Народна творчість та етнографія.- 2003.- № 1-2.- С.83-87.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

У відповіді на **перше питання** необхідно зазначили що скіфські племена є частиною великого масиву кочових (номадичних) східноіранських племен. Самоназва скіфів «сака»- олені, збереглася як етнонім самої східної

групи племен – саків. Вони займали території південного Алтаю. Там лишилися унікальні курганні поховання, законсервовані вічною мерзлотою в урочищах Пазирик та Укок. З них походять зразки виробів із органічних матеріалів – дерева тканин, волоку, шкіри. Також збереглися муміфіковані поховані на шкірних покривах яких були виявлені татування. Про саків згадують китайські історики. На території Середньої Азії кочували массагети, які відомі своїми постійними війнами з персами. Від південного Уралу до р. Волга були території савроматів, а від Дону до Карпат власне була територія скіфів, про яких часто писали грецькі історики. Треба відзначити єдність всіх цих племен за традиціями і матеріальною культурою.

У відповіді на **друге питання** треба дати характеристику скіфським поховальним пам'яткам. Їх умовно ділять на поховання рядових скіфів, заможних скіфів, «царські» поховання. Треба описати облаштування поховальної ями, висоту та архітектурні особливості курганного насипу, наявність крєпиди та кромлеху, проаналізувати поховальний інвентар. Окрема ворто виділити жіночі поховання зі зброєю, так звані поховання «амазонок». Додаткову інформацію можна підготувати про так звані «царські» кургани та історію їх досліджень – Мельгуновський, Чортомлик, Солоха та ін.

У відповіді на **третє питання** необхідно схарактеризувати скіфські городища – адміністративні та торгівельні центри скіфської кочової держави. Необхідно висвітлити історію їх досліджень, фортифікаційні споруди, деталі архітектури та знахідки, що походять з їх території. Слід докладніше зупинитися на Каменському, Більському, Надлиманському городищах.

Характеристику матеріальної культури скіфів необхідно викласти у відповіді на **четверте питання**. Насамперед необхідно пояснити значення «скіфської тріади», схарактеризувати її основні складові – скіфське озброєння, кінську упряж та таке мистецьке явище як скіфський звіриний стиль. Щодо скіфського звіриноного стилю треба назвати основних персонажів, що зустрічаються в композиціях – оленя, грифона, кабана, хижого птаха та інших. Описати композиції на відомих виробих із золота і срібла, по можливості пояснити сюжети міфології чи релігії скіфів, передані через ці образи. Крім цього треба описати одяг і прикраси скіфів, кераміку та знаряддя праці, оригінальні деталі кочового побуту, як, наприклад бронзові казани.

У відповіді на **п'яте питання** треба висвітлити пам'ятки пізньоскіфського царства в Криму. Основні пам'ятки це рештки Неаполя скіфського – столиці, некрополь біля м. Симферополь, зокрема поховання царів Скілура і Паллака. Треба дати характеристику матеріальній культурі пізніх скіфів, які з III ст. до н.е. перейшли на осілий спосіб життя.

Тестові завдання до теми

1.Адміністративним центром скіфського царства вважається:

- а) Каменське городище;
- б) Надлиманське городище;

- в) Більське городище;
- г) Усть-Альминське городище;
- д) Трахтемирівське городище.

2. Першим дослідженим “царським” курганом був:

- а) Мелітопольський;
- б) Мельгуновський;
- в) Чортомлик;
- г) Гайманова могила;
- д) Солоха.

3. Поняття «скіфської тріади» включає в себе:

- а) поселення, городища, міста;
- б) фасон одягу, моделі прикрас, зачіску;
- в) бронзові казани, ювелірні вироби, зброю;
- г) поховальний обряд, гончарство, металургію;
- д) зброю, вуздечковий набір, звіриний стиль.

4. Найдавніші залізоплавильні печі досліджені:

- а) в Грузії;
- б) на Близькому Сході;
- в) на Балканах;
- г) в Китаї;
- д) в Північній Африці.

5. Горит це:

- а) чохол для лука;
- б) чохол для стріл;
- в) деталь поясного набору;
- г) деталь вуздечкового набору;
- д) керамічна посудина.

6. Забудова Неаполя Скіфського проводилась

- а) хаотично;
- б) за грецьким зразком ;
- в) за римськими зразками;
- г) неможливо визначити;
- д) за балканськими зразками.

7. Скіфські мечі носили назву:

- а) гладіуси;
- б) махайри;
- в) естоки;
- г) ксифоси;
- д) акінаки.

8. Найявність бронзових дзеркал в похованнях характерна для:

- а) скіфської культури;
- б) кіммерійської культури;
- в) черняхівської культури;
- г) зарубинецької культури;
- д) вельбарської культури.

9. Серед сарматських племен Страбон згадує:

- а) язигів, роксоланів, аорсів;
- б) аварів, гелонів, агафірсів;
- в) сіраків, саків, массагетів;
- г) пелзагів, ірків, басків;
- д) неврів, меланхленів, гелонів.

10. Більшість скіфських царських курганів розташовані:

- а) по нижній течії Дністра;
- б) на правобережжі Дніпра;
- в) у верхів'ях Дніпра;
- г) в пониззі Дніпра;
- д) в середньому Подніпров'ї.

Семінарське заняття № 9. АНТИЧНА АРХЕОЛОГІЯ

1. Причини і етапи грецької колонізації Північного Причорномор'я.
2. Виникнення та планування грецьких міст. Приватне та суспільне будівництво.
3. Давньогрецькі некрополі та поховальна обрядовість.
4. Господарство, ремесла та торгівля.
5. Матеріальна культура грецьких міст-держав.

Мета: визначити основні риси давньогрецької колонізації Північного Причорномор'я, розвиток ремесел, промислів, а також матеріальної культури греків на оточуючі племена.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: грецька колонізація, Ольвія, Херсонес, Пантікапей, архітектура, містобудування, хора, некрополі, кераміка, монетне карбування, рибний промисел, виноробна справа, чорнолакова кераміка, червонолакова кераміка, мегарська технологія, ювелірне виробництво, короластика.

Завдання для самостійної роботи

1. Дати характеристику одному із міст Боспорського царства як археологічній пам'ятці.
2. Визначити та описати основні види давньогрецької кераміки.
3. Підготувати доповідь про одну із давньоримських пам'яток в Північному Причорномор'ї.

Теми рефератів.

1. Ювелірна справа античних міст-колоній Північного Причорномор'я.
2. Культурні місця і храми Ольвії і Херсонеса.
3. Міста Боспорського царства.
4. Пам'ятки римської присутності в Північному Причорномор'ї.

Література. Основна

1. Археологія України: курс лекцій./ За ред. Л.Залізняка. Київ: Либідь, 2005. 502 с.

- 2.Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.
- 3.Скакальська І. Археологія. Київ, 2018. 216 с.

Допоміжна

- 1.Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.
- 2.Буйських А.В. Гаркуша Н.М. Чепкасова М.І. Архітектурна теракота з Ольвії за розкопками 1920 рр. Археологія 2021. №1. С. 96-107
- 3.Козуб Ю.І. Некрополь Ольвії V – VI ст. до н. е.- К.. 1974.- 183 с.
- 4.Котенко В.В. Елліністична розписна кераміка з Ольвії. Археологія. 2022 № 2. С.96-104
- 5.Кутайсов В.А. Керкинитида.- Симферополь., 1992.- 192 с.
- 6.Одрін О. Екологія господарства античних держав Північного Причорномор'я. К. 2014. 312 с.
- 7.Пукліна О.О. Скляні фіали римського часу з Ольвії. Археологія і давня історія України. 2018, № 3. С. 68-77
- 8.Сон Н.О. Шейко І.М. Ліпні світильники з Тіри. Археологія і давня історія України. 2018, № 3. С. 140-146
- 9.Шевченко Т.М. Ольвійські філіматерії Афродіти. Археологія і давня історія України. 2020, № 1. С. 114-128
- 10.Чехович О.Г. Античні вагові гирі з монет. Археологія і давня історія України. 2020, № 1. С. 129-131

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

У відповіді на **перше питання** треба перерахувати причини грецької колонізації Північного Причорномор'я, і коротко схарактеризувати їх. Треба наголосити, що освоєння названих територій було вже другим етапом колонізації, яка велася з вже утворених колоній, зокрема Мілету та Гераклеї Понтійської. В свою чергу останнім етапом грецької колонізації стає утворення Танаїсу у гирлі Дону, метрополією для якого був Херсонес. Далі слід визначити етапи колонізації території по всьому узбережжю Чорного моря – Понта Евксинського. Треба перерахувати всі колонії, утворені на різних її етапах. Також треба визначити характер грецької колонізації – мирний, торгівельний, аграрний та ін.

Відповідаючи на **друге питання** треба згадати на основі яких поселень утворювалися міста – частіше на основі емпоріїв, торгівельних станцій, рідше на основі апойкіїв – землеробських поселень. Треба згадати про планову забудову, основні райони міста – портову зону, теменос (місце розташування храмів), центральну площу - агору, та інше. Характеризуючи міську забудову, слід звернути увагу на стилі будівель, їх художнє оздоблення. У якості підкріплення своїх слів наведіть приклади конкретних

будівель, виявлених в процесі археологічних досліджень Ольвії, Херсонеса, Ніконія чи інших. Також опишіть приватну забудову, схарактеризуйте особливості приватного життя греків, відображене в облаштуванні житла, зокрема використання черепиці.

У відповіді на **третє питання** необхідно схарактеризувати поховальний обряд давніх греків, описати некрополі та особливі поховальні традиції, як то поховання малих дітей в амфорах. Опишіть поховальний інвентар та облаштування склепів, наведіть приклади художнього оздоблення місць поховання.

Господарство, ремесла і торгівля є матеріалом **четвертого питання**. У відповіді треба схарактеризувати грецьке землеробство та знаряддя, які вони використовували, назвати злаки і овочеві культури, які вирощувалися у Північному Причорномор'ї. Особливу увагу зверніть на виноградарство та виноробство, запроваджене на цих територіях давніми греками. Опишіть давильні преси для винограду, виявлені археологами. Також схарактеризуйте промисли, якими займалися греки, зокрема вилов риби у промислових масштабах. Солоноробство було важливим предметом торгівлі по всій ойкумені. Про масштаби промислу свідчать великі засоловальні цистерни, виявлені практично в усіх грецьких містах регіону. Велику увагу приділіть у відповіді розвитку ремесел – гончарства, чорної металургії, кольоровій металургії, ювелірній справі.

У відповіді на п'яте питання характеризується матеріальна культура давніх греків, спираючись на знахідки в Північному Причорномор'ї. Характеризуються знаряддя праці, предмети побуту, предмети озброєння, прикраси, художні вироби, зокрема оздоби для будинків, гончарні вироби (чорнолакова кераміка, червоно лакова кераміка, мегарські чаші, короластика).

Тестові завдання до теми.

1.Короластика це:

- а) теракотові статуетки;
- б) мармурові статуетки;
- в) вироби з металу
- г) скляні вироби;
- д) фаянсові вироби.

2.Червонолакова кераміка в Причорномор'ї з'явилась:

- а) в I ст. до н.е.;
- б) в VII ст. до н. е.;
- в) в V ст. до н. е.;
- г) взагалі не з'являється ;
- д) в III ст. до н.е.

3.“Мегарська чаша” виготовлялась за допомогою:

- а) ліплення;

- б) гончарного кола;
- в) відтиску у спеціальній формі;
- г) виливалась із бронзи;
- д) вірізались із графіту.

4. Серед тарної кераміки античного часу:

- а) корчаги та кринки;
- б) ойнохойї і гідрії;
- в) кіліки і канфари;
- г) фіали та лекіфи;
- д) піфоси і амфори.

5. Емпорії це:

- а) сільські поселення;
- б) торгівельні станції;
- в) центральна частина міста;
- г) ремісничі квартали;
- д) портова частина міста.

6. Торевтика це:

- а) вироби із скла;
- б) вироби із кераміки;
- в) вироби із каменю;
- г) вироби із металу;
- д) вироби із напівдорогоцінного каміння.

7. На монетах Пантікапею зображено:

- а) пшеницю;
- б) дельфіна;
- в) сову;
- г) квітку;
- д) тризуб.

8. Про велике значення засолки риби свідчать:

- а) амфори ;
- б) писемні джерела;
- в) зображення на чорнофігурних вазах;
- г) піфоси;
- д) великі кам'яні цистерни.

9. Найбільшу кількість колоній в Причорномор'ї утворили вихідці:

- а) з Афін;
- б) з Мілету;
- в) з Сіракуз;
- г) з Гераклеї;
- д) з Херсонесу.

10. Місце виготовлення давньогрецької кераміки можна визначити:

- а) за формою вінець;
- б) за формою;
- в) за орнаментом;
- г) за домішками в керамічному тісті ;
- д) за клеймом .

Семінарське заняття № 10.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАРБАРИКУМ ПІЗНЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ (II–IV СТ.Н.Е.)

1. Етнічна ситуація в Європі в римський час. Проблема етногенезу слов'ян.
2. Пам'ятки зарубинецької культури.
3. Пшеворська і вельбарська культури.
4. Київська і Черняхівська культури.
5. Кельто-фракійські культури Закарпаття:
  - пам'ятки латенської культури;
  - липицька культура.

Мета: простежити етнічні процеси в Європі у пізньоримський час, а також визначити вплив римської провінційної культури на розвиток варварських племен Європи.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: етногенез слов'ян, готи, гепіди, вандали, кельти, римська провінційна культура, кераміка, металургія, ювелірна справа, скарби монет.

Самостійна робота.

1. Зробіть порівняльну характеристику археологічних культур, які належали слов'янам, кельтам, готам.
2. Визначити вплив римської провінційної культури на культуру черняхівську.
3. Складіть хронологічну таблицю існування ранньослов'янських археологічних культур (II ст. до н.е. – VIII ст. н.е.).

Теми рефератів.

1. Кераміка племен Черняхівської культури.
2. Погляди на етнічну приналежність носіїв черняхівської культури.
3. Римська монета на території України.

Література.

Основна

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія. Київ: Стародавній світ, 2012. 364 с.
2. Археологія України: курс лекцій. За ред. Л.Залізняка. К.: Либідь, 2005. 502 с.
3. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008. 479 с.
4. Скакальська І. Археологія. – К., 2018. – 216 с.
5. Терський С.В. Археологія України (середньовічна доба). Львів: Вид. Львівська політехніка, 2017. – 246 с.

Допоміжна

1. Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.
2. Башкатов Ю.Ю. Бітковська Т.В. Івківці – новий тип пізньозарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я. Археологія. 2021. №2. С. 52-62
3. Вакуленко Л.В. Скиба А.В. Черняхівські житла з печами-кам'янками в контексті питань слов'янського етногенезу. In *Sclavenia terra*. 2016. Вип. 1. С. 7-29.
4. Козак Д.Н. Етнокультурна історія Волині (1 ст. до н. е. – IV ст. н.е.).- К., 1992. 176 с.
5. Козакевич Г. Кельти на землях України. Археологічна, мовна та культурна спадщина. К.ФООП Наливайко. 2010. 324 с.
6. Магомедов Б.В. Керамические пряслица черняховской культуры. К. 2015. 170 с.
7. Петраускас О.В. Черняхівська культура та гуни (за матеріалами археологічних пам'яток України). Археологія. 2021. № 2. С. 15-32.
8. Рейда Р.М. Гейко А.В. Сапегін С.В. Конструктивні характеристики інгумаційних поховань черняхівської культури Шишацького могильника. Археологія і давня історія України. 2019. № 1. С. 23-29
9. Сидорович В.З. Нове поховання пшеворської культури у Західному Побужжі. Археологія. 2022. №1. С.114-120

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

У відповіді на **перше питання** треба схарактеризувати етнічну строкатість Європи в кінці I ст. до н.е. – в перші століття н.е. Окрім вже відомих на той час кельтських племен на історичну арену виходять германські племена. Всі вони разом з римлянами формують основне народонаселення Західної Європи. В південно-західній Європі знаходяться ілліро-фракійські народи. В східній Європі присутній і кельто-фракійський елемент, і східноіранський – пізні скіфи та сармати, і праслов'янський. В перших століттях нашої ери з'являються багато чисельні племена германців, переважно готів, які стають творцями окремих археологічних культур типу Вельбарської, або очолюють поліетнічні утворення на зразок Черняхівської культури. Треба виділити окремо археологічні культури пов'язані з етногенезом слов'янських племен. Якщо вести його від бронзового віку – від культур шнурової кераміки, далі в період пізньої бронзи зокрема – продовжити в Тіцінецько-Комарівській, в ранньому залізному віці – Чорноліська культура та пам'ятки землеробів у складі скіфської культури, то на кінець I ст. до н.е. зі слов'янами співвідносять пам'ятки Зарубинецької

культури, а на початку н.е – вони входять у склад Черняхівської культури лісостеповій зоні та утворюють власну Київську культуру в зоні мішаних лісів. В такому вигляді слов'яни існують до періоду великого переселення народів. А починаючи від 5 ст. н.е. ми вже говоримо про ранніх слов'ян.

Відповіді на **2,3,4,5 питання** являють собою характеристики окремих археологічних культур на межі ер. Тому кожен з них варто характеризувати за певною схемою:

- хронологічні рамки існування археологічної культури;
- час коли відкрита археологічна культура, ім'я першовідкривача;
- територія поширення пам'яток;
- спорідненість з іншими археологічними культурами, чи є вони частиною історико-культурної області;
- наявність локальних варіантів;
- автохтонна чи прийшла культура;
- спосіб життя носіїв культури – осілий чи кочовий;
- якими пам'ятками представлена (поселення, могильники, майстерні тощо);
- облаштування поселень (місця розташування, укріплення);
- житла та господарські приміщення;
- поховальні пам'ятки (поховальний обряд, поховальні споруди, супровідний інвентар);
- матеріальна культура (керамічні вироби, обробка металів, знаряддя праці, прикраси, озброєння тощо);
- визначні пам'ятки археологічної культури;
- дослідники пам'яток археологічної культури.

Тестові завдання до теми.

1. Термін «барбарікум» вживається щодо:

- а) сусідніх з римлянами варварських племен;
- б) населення Північної Африки;
- в) населення Північної Європи;
- г) центральноафриканських племен;
- д) населення Британських островів.

2. Під поняттям «кельтська вуаль» мають на увазі:

- а) вплив кельтської матеріальної культури на сусідні народи;
- б) військова загроза з боку кельтів;
- в) політичний тиск кельтів на інші народи Європи;
- г) існування кельтських племен в багатоетнічному середовищі Європи;
- д) такого поняття не існує.

3. Носіями вельбарської культури були:

- а) слов'яни;
- б) германці ;

- в) балти;
- г) кельти;
- д) угро-фіни.

4. В черняхівській культурі переважає:

- а) дерев'яний посуд
- б) посуд, зроблений на гончарному колі;
- в) ліпний посуд ;
- г) металевий посуд;
- д) гостро донний посуд.

5. Звичай встромляти деформовану зброю в дно могили характерний для:

- а) пшеворської культури;
- б) черняхівської культури;
- в) зарубинецької культури;
- г) вельбарської культури;
- д) латенської культури.

6. Скарби давньоримських денаріїв характерні для:

- а) пеньківської культури;
- б) празької культури;
- в) зарубинецької культури;
- г) вельбарської культури;
- д) черняхівської культури.

7. Графітова кераміка характерна для:

- а) Латенської культури;
- б) Зарубинецької культури;
- в) Черняхівської культури;
- Пеньківської культури;
- д) Вельбарської культури.

8. Перша назва Зарубинецької культури:

- а) культура чорнуватих сокир;
- б) культура лійчастої кераміки;
- в) культура довгих курганів;
- г) культура полів поховань;
- д) культура кулястих амфор.

9. В Молдові та Румунії черняхівська культура називається:

- а) Синтана де Муреш;
- б) Латен;
- в) Кукутені;
- г) Вінча;
- д) Кереш.

10. Теорії походження слов'ян висували:

- а) П.Шафарик та Л.Нідерле;
- б) Г де Мортільє та Д.Леббок;
- в) В.Хвойка та Д.Самоквасов;
- г) Б.Рібаков та М.Рапопорт;
- д) Х.Томсен та П.Дюбрюкс.

Семінарське заняття №11.

АРХЕОЛОГІЧНІ КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН V – X СТ.

1. Причини архаїзації слов'янської культури на початку V ст.
2. Корчацько-празька археологічна культура.
3. Пеньківська археологічна культура.

4. Господарство та суспільний устрій східнослов'янських племен VIII – X ст.:

- Лука-Райковецька культура;
- Волинцевська і роменська культури.

Мета: дослідити основні ознаки матеріальної культури ранніх слов'ян, визначити особливості її розвитку в період інтенсивної міграції тюркських племен.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: велике переселення народів, архаїзація слов'янської культури, склавіни та анти, речові скарби, матеріальна культура, святилища.

Завдання для самостійної роботи

1. Визначте основні риси матеріальної культури ранніх слов'ян і порівняйте з розвитком культур вказаного регіону пізньоримського періоду.

Теми рефератів.

1. Пам'ятки корчакської культури на Житомирщині.
2. Матеріальна культура антив.

Література.

Основна

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія. Київ: Стародавній світ, 2012. 364 с.
2. Археологія України: курс лекцій. За ред. Л.Залізняка. К.: Либідь, 2005. 502 с.
3. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008. 479 с.
4. Скакальська І. Археологія. – К., 2018. – 216 с.
5. Терський С.В. Археологія України (середньовічна доба). Львів: Вид. Львівська політехніка, 2017. – 246 с.

Допоміжна

1. Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.
2. Абашина Н.С. Давні слов'яни. Археологія та історія. К. Стародавній Світ. 2012. 364 с.
3. Горбаненко С.А. «Магічний» посуд давніх слов'ян. In Sclavenia terra. 2018. Вип. 2. С. 93-112.
4. Дяченко Д.Г. Райковецька культура в Середньому Подніпров'ї. Археологія і давня історія України. 2021. № 3. С. 155-168 с.

5. Журавльов О.П., Горбаненко С.А. Райковецька культура: тваринництво vs мисливство. In *Sclavenia terra*. 2020. Вип.3. С. 156-230.
6. Паньков С.В. Чорна металургія населення українського лісостепу (перша половина I тис. н.е.).- К., 1993.
7. Пеняк С.І. Ранньослов'янське давньоруське населення Закарпаття VI – XIII ст. К., 1980.
8. Погоржельська І.В. Горбаненко С.А. Слов'янські тканини останньої чверті I тис. н.е.: результати досліджень. *Археологія*. 2022. №4. С.49-59
9. Прищепа Б.А. Формування ранньослов'янських поселенських структур за матеріалами досліджень пам'яток другої половини I тис. басейну р. Горині. *Археологія і давня історія України*. 2019. №1. С.43-53.
10. Прищепа Б. А. Житла райковецької культури в басейні р. Горині. In *Sclavenia terra*. 2018. Вип. 2. С. 73-92.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

У відповіді на **перше питання** треба пояснити причини занепаду слов'янських археологічних культур протягом 5-7 т. н.е., тобто періоду великого переселення народів. Археологічні знахідки свідчать про так звану архаїзацію слов'янської культури цього часу. Тут треба порівняти вказаний період з часом існування черняхівської культури, та визначити які передові явища зникають в 5 ст. Зокрема зникають товарно-грошові відносини, відповідно, грошовий обіг римського денарія. Орієнтація виробника на ринок замінюється натуральним господарством. Зникають деякі технології, як-то кружальне гончарство, склоробна справа. Частково занепадає землеробство. Однак такі галузі як чорна металургія, обробка міді і бронзи, ювелірна справа продовжують розвиватись.

Відповіді на **2, 3 та 4 питання** являють собою характеристики окремих археологічних культур V - VIIст. та VIII – IX ст. Тому кожен з них варто характеризувати за певною схемою:

- хронологічні рамки існування археологічної культури;
- час коли відкрита археологічна культура, ім'я першовідкривача;
- територія поширення пам'яток;
- спорідненість з іншими археологічними культурами, чи є вони частиною історико-культурної області;
- наявність локальних варіантів;
- автохтонна чи прийшла культура;
- спосіб життя носіїв культури – осілий чи кочовий;
- якими пам'ятками представлена (поселення, могильники, майстерні тощо);
- облаштування поселень (місця розташування, укріплення);
- житла та господарські приміщення;

- поховальні пам'ятки (поховальний обряд, поховальні споруди, супровідний інвентар);
- матеріальна культура (керамічні вироби, обробка металів, знаряддя праці, прикраси, озброєння тощо);
- визначні пам'ятки археологічної культури;
- дослідники пам'яток археологічної культури.

Тестові завдання до теми.

1. Поняття архаїзації слов'янських культур не включає:

- а) використання побуті знайдених старих предметів;
- б) втрату ряду передових технологій;
- в) виникнення товарно-грошових відносин;
- г) повернення до натурального господарства;
- д) переривання торгівельних відносин з античним світом.

2. З літописними антами пов'язують носіїв:

- а) пеньківської культури;
- б) черняхівської культури;
- в) празької культури;
- г) пшеворської культури;
- д) зарубинецької культури.

3. З етносом склавинів пов'язують носіїв:

- а) зарубинецької культури;
- б) черняхівської культури;
- в) пеньківської культури;
- г) пшеворської культури;
- д) празької культури.

4. Остання писемна згадка про антів датується:

- а) 1002 роком;
- б) 102 роком;
- в) 1206 роком;
- г) 602 роком;
- д) 654 роком.

5. Гайворонський металургійний центр це пам'ятка:

- а) Черняхівської культури;
- б) Зарубинецької культури;
- в) Пеньківської культури;
- г) Роменської культури;
- д) Пшеворської культури.

6. Статуетки танцюючих чоловічків були у складі скарбу:

- а) Карбунського;
- б) Бородинського;
- в) Перещепинського;
- г) Мартинівського;
- д) Першотравеньського.

7. Поховальна посудина носить назву:

- а) урна; б) корчага; в) миска; г) гідрія; д) кубок.

8. Скарби арабських дирхемів характерні для:

- а) Лука-Райковецької культури;
- б) Зарубинецької культури;
- в) Черняхівської культури;

г) Пеньківської культури;

д) Вельбарської культури.

9. Пам'ятки Лука-Райковецької культури вперше дослідив:

а) В.Гончаров;

б) В.Хвойка;

в) В.Городцов;

г) О.Лагодовська;

д) С.Березанська.

10. Пам'ятки Лука-Райковецької культури складаються на основі:

а) Борщівської культури;

б) Празько-корчакської культури;

в) Волинцівської культури;

г) Роменської культури;

д) Тщинецько-Комарівської культури.

Семінарське заняття № 12. КОЧОВИЙ СВІТ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В V – XIII СТ.

1. Епоха великого переселення народів. Причини і шляхи міграцій племен Євразії.
2. Господарство та суспільний устрій кочових племен Євразії в IV - VIII ст.
3. Пам'ятки гунів.
4. Пам'ятки болгар і аварів.
5. Пам'ятки кочовників IX – XIII ст. (печеніги, торки, половці).

Мета: дослідити основні ознаки матеріальної культури тюркських племен, визначити особливості її розвитку в період їх інтенсивної міграції, схарактеризувати типові пам'ятки.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предметів «Історія України», «Всесвітня історія».

Основні поняття та терміни: велике переселення народів, міграції, речові скарби, матеріальна культура, гуни, болгары, авари, печеніги, половці, гунський поліхромний стиль, мерген.

Завдання для самостійної роботи

1. Схарактеризуйте матеріальну культуру та пам'ятки кочових народів V – VII ст. (гуни, болгары, авари).

Теми рефератів.

1. Пам'ятки епохи великого переселення народів.
2. Матеріальна культура болгарських племен.

Література.

Основна

1. Археологія України: курс лекцій. За ред. Л.Залізняка. К.: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008. 479 с.
3. Скакальська І. Археологія. К., 2018. 216 с.
4. Терський С.В. Археологія України (середньовічна доба). Львів: Вид. Львівська політехніка, 2017. 246 с.

Допоміжна

1. Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.
2. Абашина Н.С. Давні слов'яни. Археологія та історія. К. Стародавній Світ. 2012. 364 с.
3. Біляєва С.О. Тюркський фактор у геопросторі України за матеріалами археологічних досліджень. Археологія і давня історія України. 2018, № 1. С. 85-100.
4. Жданович О. Великий Тюркський каганат: кочова імперія євразійських степів. Київ. 2010, 72 с.
5. Жданович О. Воїни степів. Гуни на території України. Київ: Темпора, 2017. 76 с.
6. Жданович О. Авари в Європі: кочовники в системі візантійської дипломатії раннього середньовіччя. Київ. 2019. 80 с.
7. Івченко А.В. Поява гунів у Північному Причорномор'ї. Археологія. 2003. № 1. С. 41-47.
8. Ласінська М.Ю. Основні проблеми та історія досліджень археологічних пам'яток гунської доби регіону Північного Причорномор'я. Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Вип. 3.38 (110). 2014. С. 11-17.
9. Петраускас О.В. Черняхівська культура та гуни (за матеріалами археологічних пам'яток України). Археологія. 2021. № 2. С. 15-32.
3. Пилипчук Я.В. Етнополітичний розвиток Дашт і Кипчак у IX – XIII ст. К. Інститут сходознавства ім. А. Кримського. 2013. 288 с.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Відповідь на **перше питання** слід розпочати з визначення – який період історії називають епохою великого переселення народів, визначити його хронологічні рамки та археологічні пам'ятки, які його представляють. Треба визначити маршрути переміщення тюркських племен, які в кінці 4 ст. н.е. з'являються в Європі, а також відзначити переміщення інших етносів, які вимушені були міняти місця традиційного проживання. Зокрема треба звернути увагу на так зване Велике розселення слов'ян.

У відповіді на **друге питання** слід зупинитись на характеристиці кочового господарства та кочової економіки мобільних племен. Основою

господарства було відгонне скотарство. Розводили переважно дрібну рогату худобу, зокрема овець. Також розводили коней. Але основним способом існування стають набіги і грабунки осілих народів. В кочовому суспільстві спостерігається перехід від військової демократії до ранньофеодальних відносин. Доведіть це, спираючись на археологічні пам'ятки та знахідки.

Далі у відповідях на **третє та четверте питання** необхідно схарактеризувати ті археологічні пам'ятки, які лишили по собі гуни, болгари, авари, угри. В більшості випадків це поховальні пам'ятки. вони дозволяють реконструювати поховальний обряд тюркських народів, звідти походять зразки матеріальної культури кочовиків. Окрім того, з ними пов'язані так звані меморіальні ями, рештки давніх храмів богу Тенгрі, стоянки і зимівники по шляхам кочів'їв. Також треба відзначити внесок ранньосередньовічних кочовиків у розвиток ужиткового мистецтва, зокрема так званий гунських поліхромний стиль, образ вершника – мергена та ін.

Відповідь на **п'яте питання** містить розповідь про пам'ятки середньовічних кочовиків, пов'язаних з Київською Руссю – печенігів, торків, половців. В основному це поховальні пам'ятки. Тому варто описати притаманний їм поховальний обряд, предмети, які були у якості супровідного матеріалу. Як приклад можна розповісти про дослідження Чингульського кургану – поховання знатного половця XIII ст.

Тестові завдання до теми

1. Епоха великого переселення народів припадає на:

- а) V – VII ст.;
- б) I – V ст.;
- в) III – VII ст.;
- г) IV – VII ст.;
- д) I – III ст.

2. В Україні досліджено гунських поховань:

- а) 20.; б) 10; в) 100; г) немає взагалі; д) 2.

3. Під гунським поліхромним стилем розуміють:

- а) перегородчасту інкрустацію;
- б) фасони гунського одягу;
- в) спосіб виготовлення керамічних виробів;
- г) прикраси кінської зброї;
- д) такого поняття немає.

4. Характерний для аварського мистецтва образ лучника на коні має назву:

- а) сенмурв;
- б) мерген ;
- в) китоврас;
- г) полкан;
- д) акбузат.

5. Яка риса не притаманна кочовим суспільствам раннього середньовіччя:

- а) мобільність;
- б) агресивність;

- в) мілітаризація суспільства;
- г) пасионарність;
- д) пацифізм.

6. По яких археологічних пам'ятках переважно вивчається матеріальна культура тюркських племен:

- а) поховальних пам'ятках;
- б) виробничих пам'ятках;
- в) культових пам'ятках;
- г) поселеннях;
- д) городищах.

7. Поховальні храми на честь померлих царів споруджували:

- а) авари;
- б) гуни;
- в) слов'яни;
- г) болгари;
- д) сармати.

8. Кочів'я печенігів простягалися:

- а) від Дону до Одери;
- б) від Волги до Дунаю;
- в) від Дону до Дніпра;
- г) від Волги до Пруту;
- д) від Волги до Дністра.

9. Ознакою половецьких поховань були:

- а) кам'яні статуї на верхівках насипів;
- б) великий насип землі з камінням;
- в) кільце з каменів навколо кургану;
- г) невисокий насип землі;
- д) дерев'яні конструкції на кургані.

10. Найвідомішим половецьким похованням представника еліти є:

- а) Чингульський курган;
- б) Маріупольський курган;
- в) Нікопольський курган;
- г) курган Чортомлик;
- д) Трьохбратній курган.

Семінарське заняття 13 - 14. АРХЕОЛОГІЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ.

1. Населені пункти та архітектура Київської Русі:

- неукріплені поселення;
- замки і міста;
- фортифікаційні споруди;
- житлове та монументальне будівництво.

2. Поховальні пам'ятки.

3. Господарська діяльність і ремесла.

4. Побутові речі давньоруського населення:

- озброєння;
- прикраси;
- кераміка.

Мета: схарактеризувати археологічні пам'ятки та матеріальну культуру Київської Русі.

Професійна спрямованість: знання отримані при вивченні даної теми майбутні вчителі-історики можуть використовувати під час викладання предмету «Історія України».

Основні терміни та поховання: Київська Русь, городища, поховальні пам'ятки, ремесла, ювелірна справа, ковальство та зброярство, язичництво та християнство, могильники язичницькі та християнські, кочовий світ, матеріальна культура аварів, печенігів, половців, курганні поховання, чингульський курган.

Завдання для самостійної роботи

6. Опишіть одне із городищ давньоруського часу на Житомирщині
7. Охарактеризуйте основні ювелірні техніки Київської Русі.

Теми рефератів.

1. Давньоруські скарби.
2. Городища Київської Русі.

Література.

Основна

1. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008. 479 с.
2. Скакальська І. Археологія. – К., 2018. – 216 с.
3. Терський С.В. Археологія України (середньовічна доба). Львів: Вид. Львівська політехніка, 2017. – 246 с.

Допоміжна

1. Археологія України за роки незалежності. Київ. Інститут археології НАН України. 2022, 448 с.
2. Баранов В.І., Івакін В.Г., Широухов Р.А. Поховальний обряд могильника Острів (за матеріалами археологічних науково-рятувальних досліджень 2017-2018 рр.). Археологія і давня історія України. 2022. №2. С.235-266
3. Бібіков Д.В. конструктивні особливості камерних поховань доби вікінгів у середньому Подніпров'ї. Археологія і давня історія України. 2020. №1. С.294-299. Археологія і давня історія України. 202. №1. С.294-299.
4. Баранов В.І. Івакін В.Г. Поховальні комплекси зі зброєю могильника Острів (за матеріалами археологічних досліджень 2017-2019 рр.) Археологія і давня історія України. 2020, №2. С.300-320
5. Бібіков Д.В. Човни та їхні символи в поховальному обряді південноруських земель. Археологія і давня історія України . 2022. № 2. С. 65-82

- 6.Бібіков Д.В. Конструктивні особливості камерних поховань доби вікінгів у Середньому Подніпров'ї. Археологія і давня історія України. 2020, №2. С.294-299
- 7.Біляєва С.О. Тюркський фактор у геопросторі України (за матеріалами археологічних досліджень). Археологія і давня історія України. 2018. № 1. С.85-100.
- 8.Готун І.А., Казимір О.М. Середньовічні селища київських передмість за результатами робіт останніх сезонів. Археологія і давня історія України. 2019. №1. С.140-171.
- 9.Довженко В.Й. Древньоруське місто Воїнь.- К., 1965.
- 10.Моця О.П. Дослідження курганів древлянської землі у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Археологія і давня історія України. 2017. № 4. С.296-298.
- 11.Петраускас О.В., Петраускас А.В. Дослідження сільських промислових та поселенських пам'яток давньоруського часу на Правобережній Київщині. Археологія і давня історія України. 2020, №2. С.258-280
- 12.Пилипчук Я.В. Етнополітичний розвиток Дашт і Кипчак у ІХ – ХІІІ ст. К. Інститут сходознавства ім. А. Кримського. 2013. 288 с.
- 13.Прядко О.О. «Бусурменське» городище на р. Іква. Археологія і давня історія України. 2020, №2. С.137-141
- 14.Сергеєва М.С. Косторізна справа к Стародавньому Києві. К.2011. 256 с.
- 15.Сергеєва М.С. Дерев'яні артефакти з Райковецького городища. Археологія і давня історія України. 2018, № 3. С. 205-210
16. Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII – X ст. Зб. наукових праць. К., 2004.
- 17.Терський С.В. Археологія України (середньовічна доба). Львів: Вид. Львівська політехніка, 2017. 246 с.
- 18.Томашевський А.П. Агломерації літописної Овруцької волості. Археологія і давня історія України. 2020, №2. С.58-751.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

У відповіді на **перше питання** треба схарактеризувати неукріплені поселення і селища, тобто сільську округу давньоруських міст та віддалені від центрів пам'ятки. При характеристиці сільських поселень треба звернути увагу на археологічні дослідження останніх років. Характеристика подібних пам'яток має включати опис житлових будівель, господарських споруд, аналіз знахідок остеологічних (кісток), визначення яким тваринам вони належали. Також аналізуються знахідки з території поселень і робляться висновки про рівень життя в селі часів Київської Русі.

При розповіді про укріплені пункти Київської Русі – городища, феодальні замки, Змієві вали, необхідно звернути увагу на побудову фортифікаційних споруд, місце їх розташування, визначити особливості облаштування городищ IX-X ст., XI-XIII ст. Бажано навести конкретні приклади. Окремо необхідно згадати так звані «гради древлянські». Треба звернути увагу на облаштування елементів фортифікації – ескарпи, берми, рови, вали, кліті, городні, в'їзди та ін. Обов'язково необхідно звернути увагу на давньоруські літописні міста. Саме в розповіді про них треба схарактеризувати житлове будівництво різних прошарків міських жителів, а також монументальне будівництво, зокрема храмове. Визначити його особливості, архітектурні прийоми та декорування споруд.

Друге питання присвячене поховальним пам'яткам Київської Русі. Характеризувати вказані пам'ятки можна за періодами, за поховальним обрядом (язичницьким – кремація, християнським - інгумація), соціальним статусом (рядові русичі, дружинники, князі), національною ознакою (слов'янські, половецькі, варязькі), статтю (жіночі або чоловічі). Необхідно описати поховальний обряд, супровідний інвентар, облаштування місця поховання. Зокрема відомо, що князів ховали у саркофагах у храмах.

В третьому питанні треба розповісти про основні форми господарювання давньоруського населення, зокрема про землеробство та тваринництво, реманент, який використовувався у господарстві, пристосування для обробки землі. При характеристиці давньоруського ремесла треба визначити ознаки вотчинного, посадського та кустарного виду ремесла. Перерахувати основні ремесла (Б.Рибаков нарахував їх 78), розповісти про досліджені майстерні, зокрема на Київському Подолі.

Від ремесла плавно переходимо до характеристики предметів побуту населення Київської Русі, які і є результатом діяльності давньоруських майстрів. **В четвертому питанні** треба описати предмети, якими користувався, наприклад, дружинник в поході, описати одяг і прикраси давньоруських жінок, предмети побуту – посуд, вироби із дерева та ін.

Відповідь на п'яте питання містить розповідь про пам'ятки середньовічних кочовиків, пов'язаних з Київською Руссю – печенігів, торків, половців. В основному це поховальні пам'ятки. Тому варто описати притаманний їм поховальний обряд, предмети, які були у якості супровідного матеріалу. Як приклад можна розповісти про дослідження Чингульського кургану – поховання знатного половця XIII ст.

Тестові завдання до теми

1.Шиферні прясельця вироблялись:

- a) у Вручаї;

- б) у Києві;
- в) в Новгороді;
- г) в Іскоростені;
- д) в Пскові.

2. Дослідженнями Райковецького городища керував:

- а) Д. Березовець;
- б) О. Тереножкін;
- в) Т. Мовчанівський;
- г) В. Гончаров;
- д) Б. Шрамко.

3. На денцях давньоруських керамічних виробів ставився знак:

- а) коло;
- б) тризуб;
- в) колос;
- г) сонце;
- д) квадрат.

4. Дерев'яні конструкції, які скріплювали насипи валів давньоруських городищ це:

- а) городні;
- б) крєпиди;
- в) кромлехи;
- г) кліті;
- д) ескарпи.

5. Пустотілі конструкції в насипах валів давньоруських городищ це:

- а) городні;
- б) крєпиди;
- в) кромлехи;
- г) кліті;
- д) ескарпи.

6. Вотчинні ремісники давньоруського часу працювали:

- а) на замовлення феодала;
- б) на ринок;
- в) на замовлення родичів;
- г) на замовлення сусідів;
- д) на створення скарбів.

7. В Київській Русі існувало ремесел:

- а) 80 ; б) 10; в) 200; г) 78; д) 70.

8. Енколпiон це:

- а) деталь обладунку;
- б) жіноча прикраса;
- в) архітектурна деталь;
- г) предмет одягу;
- д) створчастий хрест для мощей.

9. Скляні браслети серед давньоруських прикрас з :

- а) XII ст.; б) X ст.; в) IX ст.; г) VIII ст.; д) VII ст.

10. Явище «язичницького відродження» характерне для давньоруського ужиткового мистецтва у:

- а) XII ст.; б) X ст.; в) IX ст.; г) XIII ст.; д) XIV ст.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Типи археологічних пам'яток.
2. Поняття культурного шару та стратиграфії.
3. Археологічна культура.
4. Археологічна періодизація.
5. Стоянки та місцезнаходження як археологічні пам'ятки.
6. Поселення та городища як археологічні пам'ятки.
7. Поховальні пам'ятки та поховальні обряди.
8. Палеоліт: періодизація.
9. Археологічні культури та пам'ятки раннього палеоліту.
10. Знаряддя праці раннього палеоліту.
11. Мустьєрська культура.
12. Пізній палеоліт.
13. Мезоліт. Загальна характеристика.
14. Археологічні культури епохи мезоліту.
15. Крем'яна індустрія мезоліту.
16. Неоліт. Загальна характеристика.
17. Пам'ятки ранніх землеробських культур (VII-VI тис. до н.е.).
18. Неолітична кераміка.
19. Археологічні культури неолітичного часу в Європі.
20. Енеоліт. Загальна характеристика.
21. Металургія міді.
22. Поняття металургійної провінції.
23. Культура кулястих амфор.
24. Ямна культура..
25. Бронзовий вік. Загальна характеристика.
26. Техніки бронзолivarного виробництва.
27. Культури шнурової кераміки.
28. Середньодніпровська культура
29. Тщинецька і комарівська культура.
30. Катакомбна культура.
31. Зрубна культура..
32. Ранній залізний вік .
33. Металургія раннього залізного віку.
34. Кіммерійська культура.
35. Чорноліська культура.
36. Фракійський гальштат в Україні.
37. Загальна характеристика скіфської культури.
38. Поховальні пам'ятки степової Скіфії.
39. Матеріальна культура скіфів.
40. Мілоградська культура.
41. Пам'ятки сарматів.
42. Господарська діяльність і промисли населення грецьких міст- колоній Північного Причорномор'я за археологічними даними.

43. Давньогрецька колонія Ольвія.
44. Давньогрецька колонія Херсонес.
45. Давньогрецька колонія Пантікапей.
46. Латенські пам'ятки.
47. Проблема етногенезу слов'ян в археології.
48. Зарубинецька культура.
49. Черняхівська культура.
50. Пшеворська культура.
51. Вельбарська культура.
52. Археологічні пам'ятки епохи великого переселення народів.
53. Архаїзація слов'янських культур.
54. Корчацько-празька культура.
55. Пенківська культура.
56. Лука-Райковецька культура.
57. Види археологічних пам'яток Київської Русі.
58. Ремесла Київської Русі.
59. Давньоруські городища.
60. Давньоруські міста.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ З ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «АРХЕОЛОГІЯ»

Всі питання екзамену можна умовно поділити на чотири групи:

- теоретичні;
- характеристика окремих археологічних періодів;
- характеристика окремих археологічних культур;
- характеристика конкретних археологічних пам'яток.

Теоретичні питання стосуються розкриття конкретних понять або категорій археології. тому у відповіді на таке питання треба дати визначення поняття та навести його основні характеристики. Обов'язково треба навести приклад.

Питання, що стосуються **характеристики окремих археологічних періодів** слід готувати спираючись на наступну схему:

- хронологічні рамки періоду;
- поділ періоду на дрібніші підперіоди (якщо такий поділ є);
- характеристика нових технологій, освоєних людством та новацій в матеріальній культурі;
- географічне розташування пам'яток та шляхи міграцій людських колективів;
- археологічні культури вказаного періоду;
- основні археологічні пам'ятки періоду;
- дослідники пам'яток періоду.

Питання, в яких треба охарактеризувати конкретну **археологічну культуру**, розкривається за наступною схемою:

- хронологічні рамки існування археологічної культури;
- час коли відкрита археологічна культура, ім'я першовідкривача;
- територія поширення пам'яток;
- спорідненість з іншими археологічними культурами, чи є вони частиною історико-культурної області;
- наявність локальних варіантів;
- автохтонна чи прийшла культура;
- спосіб життя носіїв культури – осілий чи кочовий;
- якими пам'ятками представлена (поселення, могильники, майстерні тощо);
- облаштування поселень (місця розташування, укріплення);
- житла та господарські приміщення;
- поховальні пам'ятки (поховальний обряд, поховальні споруди, супровідний інвентар);
- матеріальна культура (керамічні вироби, обробка металів, знаряддя праці, прикраси, озброєння тощо);
- визначні пам'ятки археологічної культури;
- дослідники пам'яток археологічної культури.

Схема відповіді на питання, що стосується характеристики

археологічної пам'ятки:

- археологічний період, археологічна культура до якої відноситься пам'ятка;
- датування;
- географічне розташування;
- вид пам'ятки (городище, поселення, могильник...);
- дослідник чи дослідники, що відкрили і дослідили пам'ятку;
- особливості пам'ятки (чим відрізняється від інших);
- цікаві знахідки, що походять з пам'ятки та їх атрибуція;
- сучасна доля пам'ятки (знищена чи музеєфікована);
- література, присвячена пам'ятці (стаття, монографія).

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Оцінка за університетською шкалою		Оцінка в балах	Оцінка за шкалою ECTS	
Екзамен	Залік		Оцінка	Пояснення
<i>Відмінно</i>	<i>Зараховано</i>	90-100	A	відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок
<i>Добре</i>		82-89	B	вище середнього рівня з кількома помилками
		74-81	C	в цілому правильне виконання з певною кількістю суттєвих помилок
		<i>Задовільно</i>	64-73	D
60-63			E	виконання задовольняє мінімальним критеріям
<i>Незадовільно</i>	<i>Незараховано</i>	35-59	FX	з можливістю повторного складання
		1-34	F	з обов'язковим повторним курсом